

SKÅS

4 • 2007

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA • SÄLSKAPET FÖR MEDELTIDSARKEOLOGI I FINLAND

SKAS 2007

Suomen keskiajan arkeologian seuran jäsenlehdessä julkaistaan tietoa yhdistyksen toiminnasta ja keskiajan arkeologiaan liittyvistä seminaareista ja tapahtumista. Lehdessä julkaistaan artikkeleita, kirja- ym. arvosteluja sekä muista keskiajan ja uuden ajan arkeologiaan liittyviä juttuja.

Kirjoittajia pyydetään toimittamaan julkaistavaksi tarkoitettu aineisto päätoimittajalle viimeistään kuu-kautta ennen lehden julkaisupäivää. Tekstit toimitetaan CD-romilla tai sähköpostitse liitetiedostoina Microsoft Word- tai rtf- tiedostomuotoon tallennettuina ja ilman tekstiin tehtyjä muotoiluja. Pitkiin artikkeleihin liitetään alle 100 sanan englanninkielinen abstrakti.

Kuvat (viivapiirrokset, mustavalkokuvat, värikuvat ja diat) lähetetään joko alkuperäisinä jolloin ne palautetaan kirjoittajalle lehden ilmestymisen jälkeen, tai digitaalisena CD-romilla. Yksittäisiä kuvia voi lähettää liitetiedostona sähköpostissa vain erikseen sovittaessa. Mustavalkoiset viivapiirrokset lähetetään GIF-tiedostomuodossa ja valokuvat JPG- tai TIFF-muodossa. Kuvien tarkkuuden on oltava vähintään 300 pistettä tuumalle (dpi).

Lehden sähköpostiosoite on **skas.lehti@netti.fi**. Jäsenlehti ilmestyy neljä kertaa vuodessa.

Julkaisija:

Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry.

Osoite: SKAS, c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2, 20014 Turun yliopisto.

Päätoimittaja:

Dos. Georg Haggren

Nurmilinnuntie 3 C 26, 02620 Espoo

Puh. 040-771 5640

georg.haggren@jippii.fi

georg.haggren@helsinki.fi

Taitto:

Maija Holappa

maija.holappa@helsinki.fi

Toimituskunta:

Henrik Jansson, puh. 040-571 13514, henrik.jansson@helsinki.fi

Hannele Lehtonen, puh. 0400-537 670, hannele-maria.lehtonen2@pp.inet.fi

Mia Lempiäinen, puh 0400-539 279, mialem@utu.fi

Terhi Mikkola, puh 050-582 2526, terhi.mikkola@helsinki.fi

Marianna Niukkanen, puh. 040-732 9907, marianna.niukkanen@nba.fi

Jussi-Pekka Taavitsainen, puh. 050-576 6187, justaa@utu.fi

Tanja Ratilainen, puh. 040-579 9974, tratilainen@yahoo.com

Hanna-Leena Salminen, puh 050-584 5222, hlsalminen@gmail.com

Kannen suunnittelu: Mikael Manninen

Kannen ja seuran logo (suunnittelu Markus Kivistö):

Luusta valmistettu sakkinappula Kuusiston linnasta (Museovirasto)

Abstraktien kieliasun tarkistus: Rodger Juntunen

SKAS 4-2007

Suomen keskiajan arkeologian seura
Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland
Turun yliopisto 2007

Pääkirjoitus

- 2 Ohjenuoraksi lähdepluralismi?

Georg Haggrén

Tutkimuksia

- 3 The Medieval Sepulchre Reliquary of Finström Church

Visa Immonen

- 10 Kirjoittamisen arkeologiaa - ketkä, mitä, miten, missä, milloin, miksi?

Janne Harjula

- 20 Lelut viestien välittäjinä – Turun arkeologiset leulöydöt ja enkulturaatio

Kirsi Luoto

- 25 Rakennusten kätköt -kommunikatiota ylliluonnollisen kanssa

Sonja Hukantaival

- 31 Keskiaika museossa – matkailututkimuksen näkökulmia

Maija Kärki

Häme-seminaari 2007

- 41 Vallan asuinsijat -hankkeen tuloksia

Tanja Ratilainen

Kirja-arvosteluja

- 43 Nuorten tutkijoiden tuloksia

Tuuli Heinonen

- 45 Kuka tarvitsi kylää?

Georg Haggrén

- 50 Västergötland muotoutuu osaksi Ruotsin valtakuntaa

Georg Haggrén

Jäsenistölle

- 52 Landsbygd på medeltiden - Keskiajan Maaseutu -seminaari 19–21.9.2008

Ohjenuoraksi lähdepluralismi?

Georg Haggrén

Ruotsalaisesta historian tutkimuksessa syntyi 1900-luvun alussa äärimmäisen lähdekriittinen ns. Weibullien koulukunta. Erityisesti keskiajan historiasta puhdistettiin kaikki, mitä ei voitu varmentaa yksiselitteisten luotettavien aikalaislähteiden avulla. Historiantutkimuksessa Weibullien koulukunta vaikutti voimakkaasti läpi 1900-luvun. Agraarihistoriaan erikoistunut professori Jan-ken Myrdal on parin viime vuosikymmenen aikana ruotsalaista agraarihistoriaa tutkies- saan tohtinut käyttää myös kertovia ja ku- vallisia lähteitä sekä arkeologista aineistoa – vieläpä erinomaisin tuloksin.

Ruotsalaisessa *Historisk tidskrift* 3/2007 -aikakauskirjassa julkaisemassaan puheen- vuorossa Myrdal uskaltautuu haastamaan Weibullien koulukunnan kannattajat jopa heidän omalla kentällään. Myrdal perään- kuuluttaa monitieteistä lähdepluralistista lä- hestymistapaa. Hän korostaa sitä, että monet tärkeät ilmiöt täytyisi jättää kokonaan tutki- muksen ulkopuolelle, jos tyydyttäisiin vain ”parhaaseen” lähteeseen ja tiukkaan lähde- positivismiin.

Weibullien koulukunnan työskentelytapa sopii luultavasti parhaiten poliittiseen his- toriaan. Arjen historia on aihepiiri, josta pe- rinteisen historian tutkimuksen lähteet tarjoa- vat hyvin rajoittuneen kuvan. Toisaalta jopa mustan surman kaltaisesta koko yhteiskuntaa

vavisuttaneesta ilmiöstä on Ruotsissa vähän yksiselitteisiä mainintoja. Monista harvinais-ista ilmiöistä on puolestaan vaikea löytää en- simmäistäkään ”varmaa” tietoa. Tutkija jou- tuu tyytymään johtolankoihin ja selvittämään ongelmaansa salapoliisin tavoin. Myrdal tar- joaa tutkijalle ohjenuoraksi kokonaisvaltais- ta tutkimusta, jossa käytetään hyväksi suuria tutkimusaineistoja ja mahdollisimman monta erilaista, kriittisesti analysoitua lähderyhmää.

Myrdalin näkemys historian tutkimuksesta on hyvin lähellä historiallista arkeologiaa. Keski- ajan arkeologit ovat tottuneet käyttämään eri näkökulmia ja mahdollisimman monta lähde- aineistoa saadakseen valoa tutkimuskohtee- seensa. Tämä näkyi selvästi myös SKASin syksyisessä Hämeen linna –seminaarissa, jonka teemana olivat nuorten tutkijoiden tut- kimukset.

Yhteistä kaikille Hämeen linnan esitelmöi- sijöille on monipuolinen lähteiden käyttö. Yksikään tutkijoista ei tyydy pelkkään arkeo- logiseen aineistoon tai keskiaikaisiin lähde- julkaisuihin. Tutkimusaineistona ovat mm. vaikeasti tulkittavat löydöt ja kirkoissa säily- nyt irtaimisto, kirjoittamisen välineet, lelut ja mahdolliset lelut sekä kätköt ja uhrut. Tähän lehteen on koottu seminaarin satoa. Lisää Hä- meen linnassa esiteltäviä teemoja (kuten karta- nolinnat tai tiestö) löytyy AMAF-sarjan tuo- reesta Hortus Novus-kokoelmasta. ♦

The Medieval Sepulchre Reliquary of Finström Church

Visa Immonen

Abstract

At the interface of ecclesiastical and profane. Some outlines for the study of late medieval liturgical objects of metal as visual culture

Finnish medieval liturgical objects of metal are approached here as visual culture, or as a signifying system through which the social is visually created. The article sketches some outlines for further study of engraving and model-books as visual technologies and liturgical objects as forming a visually meaningful entity. The placement of similar motifs on liturgical as well as profane luxury objects is discussed with the conclusion that this pictorial practice supported the social differences and similarities created in the liturgical practice.

The find of Finström Church and the tradition of sepulchre reliquaries

The medieval rite for consecrating a church included walling up the *sepulcrum*, the small cavity in the altar to house relics and the reliquary which contained them. Remains of such a reliquary were unearthed inside Finström Church in 1969, but the director of the excavations, Matts Dreijer (1970; 1973, 48–49), mentions the pieces only briefly in the published results of the fieldwork. The discovery

consists of two sheet fragments of lead, which in spite of their very poor condition are very likely from the same object. They have been given the same inventory number (ÅM inv. no. 424:656). The pieces, weighing together 37.9 g, seem to come from a vessel, which was empty when found. Dreijer defines the form of the vessel as round, but the artefact could also well be described as a rectangular casket of which approximately a half is missing. The current size of the fragmentary container is c. 4.6 x 4.1 x 2.8 cm.

According to the *Liber Pontificalis* (XXVII:1), or the Book of the Popes, Pope St Felix I (in office 269–274) decreed that Masses should be celebrated on the tombs of martyrs, which echoed the early Christian custom of placing altars directly over saints graves (O’Connell 1955, 148–149). This led to the medieval ecclesiastical doctrine that an altar and consequently any building functioning as a church had to have relics. Naturally this gave relics an essential role in the consecration of a church and its main altar, although the relics placed into the sepulchre did not necessarily have any connection with the actual saint to whom the church was dedicated.

The importance of relics in the consecration rites is repeated in medieval pontifical books (Schulte 1907) and also in the early 16th-century *Pontificale Lundense*, the pontifical of the Archdiocese of Lund (Strömberg 1955, 144). Although the pontifical of the Archdiocese was not applied as such in the Diocese of Turku, more or less similar guidelines

The sepulchre reliquary of lead discovered in Finström Church in 1969 (ÅM inv. no. 424:656). The current size of the fragmentary container is c. 4.6 x 4.1 x 2.8 cm. The reliquary was originally masoned inside one of the medieval altars in the church at the time of their consecration. Photo by Visa Immonen.

The reliquary of Finström Church is a rectangular casket of lead of which approximately a half is missing (ÅM inv. no. 424:656). It has contained relics but was empty when found. Photo by Visa Immonen.

were nevertheless followed there as well (Hiekkänen 2003, 47). During the consecration rite, conducted by the bishop, at least two relics of martyr saints were masoned into or under the altar table (Nordberg 1969, col. 59; Hiekkänen 2007, 47, 50). This kind of procedure assumes that the altar was made of stone, and indeed the main altars of medieval Finnish churches were usually laid of bricks on stone foundations (Hiekkänen 2007, 42–43). The main body of the altar was then covered with a flat chalkstone slab, *mensa*, engraved with consecration crosses. However, as Markus Hiekkänen (2003, 87–93) has pointed out, wooden altars were also in use in Finland in churches which were waiting for fixed altars of stone.

The cavity for the relics was usually located either directly underneath the altar table or at the front of the altar base, but the sepulchre could also be placed in some other part of the altar (*cf.* Dreijer 1967a, 15–16, 21–23; 1967b; Stolt 2001, 47). For protection, the venerated items deposited into the sepulchre were encased in reliquaries made of gold, silver or base metals such as lead. The more modest ones were small caskets with a lid covering the whole container. They were usually rectangular and rather flat in shape (Braun 1940, 100), though their form could also be cylindrical (*e.g.* Vellev 1974) or even rather indefinite despite the rectangular shape of the folded sheet (*e.g.* Thordeman 1927). The relics placed inside the vessel were wrapped in

textiles and had parchments identifying and authenticating their contents. The reliquary could also include parchments documenting the date of the altar's consecration. In addition, three hosts and three grains of incense symbolising the balm used in the burial of martyrs could be placed inside the container (Snoek 1995, 186–187).

Parallels for the Finström reliquary

Only one other medieval sepulchre reliquary has been discovered in Finland. It was again Dreijer (1967a, 15–16, 21–23; 1967b) who found the remains of the medieval main altar of Föglö Church 60 cm from the chancel's east wall. The altar was 150 cm long and 110 cm wide, and its surviving remains were 75 cm high. The altar base had a small cavity made of bricks and measuring 18 x 18 x 20 cm facing east. The sepulchre revealed remains of a wooden box with iron mounts as well as a reliquary cross of gilt silver, 6 cm in height. One of the cross's relic compartments contained a small roll of parchment with the text *maria magdz*, which identified the accompanying object as a relic of St Mary Magdalene. Dreijer places the production of the cross to around 1500 (Dreijer 1983, 407), while Hiekkänen dates the building of the church to the latter part of the 15th century or around 1500–1520 (Hiekkänen 2007, 373).

Apart from the find of Föglö Church, all surviving Finnish medieval relics are from Turku Cathedral (Rinne 1932, 273–402; Lahti 2007 with references), although written sources and the compartments for relics in ecclesiastical objects indicate that there have been other medieval relics, which have subsequently been lost. Jurmo Church owns a late medieval reliquary carved out of wood (Nikula 1973, 74–75), and two 15th-century altar

and processional crosses of Lempäälä and Masku Churches have empty compartments for relics on their backsides (Immonen 2007). Moreover, the wooden sculpture of the Virgin Mary in Korppoo Church has a rectangular recess for relics in the chest (Nordman 1965, 247–248). Another possible relic compartment is the rounded hollow in the chest of a wooden Job sculpture in Karjalohja Church (Nordman 1965, 583; cf. Hiekkänen 2003, 133).

Although unique in Finland, the find from Finström has many parallels in Scandinavia. They are especially numerous in Scania where over a dozen sepulchre reliquaries have been deposited in museum collections (Thordeman, Källström & Rydbeck 1951, 30–34; see also Flensmarck 1996). Among them is the lead casket found in the main altar of Tryde Church as early as 1796 (SHM inv. no. 8282:6). Presently it contains only fragments of textiles, but when it was found it was accompanied by two parchment slips now lost, one allegedly with the year 1160 written on it (Thordeman 1927, 329; Rydbeck 1965, 29 note 1; Karlson 1975). Another small lead casket was found in Ignaberga Church in the early 1920s (SHM inv. no. 18476:2; Thordeman 1927). The reliquary, folded from a rectangular sheet of lead, measures c. 4.5 x 3.2 x 1.5 cm. It contained a bone fragment, three grains of incense, two parchment slips and four pieces of cloth.

Two parchment slips also accompanied the sepulchre reliquary of lead discovered in Jonstorp Church during its restorations in the early 1950s (Rydbeck 1965, 25–26). In addition to the slips, the reliquary contained fragments of bone wrapped in textiles and fragments of other parchments dated paleographically to the 13th century. A rather similar discovery was made during the restoration

works of Gualöv Church (Rydbeck 1965, 29 note 2; Rosborn 1994), when a hole was noticed in the medieval altar table. After a small stone covering the cavity was removed, a reliquary was discovered. It was wrapped in a 12th-century parchment documenting the foundation of the church. The cubical lead casket had sides measuring only about 2.5 cm. It contained a silk cloth and a fragment of a bone from the skull of a child as well as a small piece of parchment. Two more sepulchre reliquaries of lead were unearthed in the ruins of Nedraby Church in 1959 (Noreen 1961, 60). They were found in the debris around the southern side altar and the main altar. The reliquary from the main altar revealed a few fragments of bone and the reliquary of the side altar a cloth of silk taffeta with some bone fragments.

Another reliquary of lead was discovered in the restoration of Vä Church in 1963–1966, when remains of a medieval altar were found. The altar had a cavity for a reliquary (SHM inv. no. 29371:18; Rydbeck 1965; Graebe 1971, 48–50). The intact casket, made of a lead sheet and c. 7.5 x 6.5 x 1.8 cm in size, protected several pieces of silk, taffeta and samitum cloths, fragments of bones, and pieces of parchment. The bone fragments were identified to be human, though some fragments of animal bones were also present. The largest parchment slip in the container had the year 1121 or 1231 written on it.

While the majority of known Swedish sepulchre reliquaries have been found in churches in Scania, similar objects are known from north of the region as well. A reliquary of lead was discovered in the main altar of the medieval Hjälmteryd Church in Småland when the building was partly demolished in the mid-19th century (Thordeman, Källström

& Rydbeck 1951, 33 no. 62). The reliquary contained three bone fragments attributed to St Eric of Sweden, the 11,000 virgin martyrs, and John the Baptist. In 1716, a reliquary of copper was discovered in the main altar of Habo Church in West Götaland. The container measuring 8 x 4.7 x 1.4 cm protected three pieces of silk, a string and a piece of parchment (Thordeman, Källström & Rydbeck 1951, 33 no. 63). Another reliquary in a West Götaland church was found in the 1880s, when a vessel of lead, c. 4.5 x 3.5 cm in size, was discovered in Humla Church (SHM inv. no. 12299:1; Thordeman, Källström & Rydbeck 1951, 34 no. 64). The cavity in the main altar's base also revealed a whetstone of slate and a possible bronze awl (SHM inv. no. 12299:2–3) as well as several coins. The oldest coins in the assemblage were minted during the reign of king Magnus Eriksson (1319–1364), whereas the youngest ones were minted by Archbishop Gaute Ivarsson (in office 1474–1510).

Several medieval sepulchre reliquaries are also known from Denmark (Vellev 1972). For instance, one cylindrical and two rectangular lead caskets with relics were discovered inside the main altar of Seem Church in Jylland during restorations (Gad 1974; Vellev 1974; Østergård 1974). The reliquaries contained relics and 13 parchment strips with saints' names, whereof 12 were written by the same hand in the 12th century. The church is dendrochronologically dated to 1172 (Mulvad 1997). In sum, those southern Swedish and Danish sepulchre reliquaries of lead which can be dated by the parchments they have contained are mainly from the 12th and 13th centuries. The dating of the caskets thus understandably correlates with the building period of stone churches in the regions.

Finström Church and its medieval altars

Based on two different medieval documents, Finström Church is considered to have been dedicated to the Holy Cross (*thet hælgha kors j Finnaström*; FMU 2266; Hiekkänen 2007, 366–367) or to St Michael (*i Finströms kyrkia för S:t Michels altare ... til S:t Michels kyrkia altarkläde til Finström*; FMU 4010; Dreijer 1973, 3). The church's medieval parts comprise the nave, the sacristy on the north side, and the porch on the south side as well as the tower on the west side of the nave. The first wooden church on the site may have been built in the 12th century and is thought to have been extended later during the 13th century to meet the needs of the growing flock of parishioners. There were probably several successive wooden churches built on the site until the 15th century (Dreijer 1970, 177–178; Sárkány 1973, 123; Hiekkänen 2007, 367), when according to Hiekkänen (1995, 123–124; 2003, 53; see also Dreijer 1972; Ringbom 1994, 483–484; Hiekkänen 2007, 591 note 52) the first stone church was constructed. He suggests that the stone sacristy and chancel were erected in the late 1440s and the vaulting by the 1450s. They were followed by the porch in the early 1450s and finally the tower between 1465 and 1470 (Hiekkänen 2007, 269; cf. Ringbom 1994, 483).

The reliquary of Finström Church was found in the square 'X2' of Dreijer's excavation plan, which places the find in the southwest corner of the nave (cf. Dreijer 1973, 8). The square is relatively distant from the chancel in the east, but in medieval churches, it is fairly common for soil layers and their finds to be very mixed due to the intensive use of the soil underneath church floors in digging new graves and transporting new soil to fill them.

Hence the immediate context of the reliquary does not necessarily reveal its place of deposition in one of the church's altars during the Middle Ages.

In the 1969 excavations, the foundations of the medieval main altar were discovered approximately at the place of the present-day altar near the east wall (Dreijer 1973, 8–9; 1983, 363; Hiekkänen 2003, 96). The approximate date of removing the medieval main altar is known from written sources. The visitation protocol of the rural dean Boëtius Murenus (1908, 11–13) documents that in October 1637 he instructed the old main altar to be removed and replaced with a new one. These orders were followed in a few years' time (Sárkány 1973, 120).

In addition to the main altar, a medieval church had to have at least two side altars, one by the north wall and the other by the southern wall. One of these two side altars has survived in Finström Church on the west side of the triumphal arch wall, near the south wall of the nave. According to Dreijer (1973, 13), no sepulchre cavity was found in it on closer examination. Judging by a late 15th-century will, the southern altar was possibly dedicated to St Michael (FMU 4010; Hiekkänen 2003, 91–92, 176). The northern altar has later been demolished, but traditionally it was dedicated to the Virgin Mary.

The sepulchre reliquary of Finström cannot be attributed with certainty to any of the three medieval altars, but the lack of a cavity in the surviving side altar suggests that the reliquary was originally laid into the main altar. Whatever the case is, the reliquary was most likely deposited into one of the altars of the stone church. Even if any of the preceding wooden churches had such a sepulchre reliquary, it seems unlikely that the reliquary would have

been treated in such a degrading manner when the old altars were dismantled during the Middle Ages. Since the age of the casket of Finström cannot be anchored to the object itself with any precision, the only way of providing a date is to extrapolate it from the dating of the stone church. This would mean that the reliquary was produced around the mid-15th century and deposited into the main altar at the time of the stone church's consecration. However, it is also plausible to argue that the reliquary was transferred from the old wooden church to the new one made of stone. Hence the exact dating of the artefact remains inconclusive. ♦

Acknowledgements

This article is published as part of the project *The Medieval Relics of Turku Cathedral* launched in 2007 and directed by Professor J.-P. Taavitsainen, Department of Archaeology, University of Turku.

FM Visa Immonen
vialim@utu.fi
Arkeologia
Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto

Abbreviations

FMU *Finlands Medeltidsurkunder samlade och i tryck utg. af Finlands statsarkiv genom Rein. Hausen I–VIII.* Helsingfors: Statsarkivet, 1910–1935.

SHM Statens Historiska Museum, Stockholm.

ÅM Ålands Museum, Mariehamn.

Literature

Braun, Joseph 1940. *Die Reliquiare des christlichen Kultes und ihre Entwicklung.* Freiburg im Breisgau: Herder & Co.

Dreijer, Matts 1967a. Medeltidskyrkan i Föglö. *Åländsk Odling* 28 (1967), 3–31.

Dreijer, Matts 1967b. Relikkrucifixet från Föglö. *Sanct Olof* 1967, 14–16.

Dreijer, Matts 1970. Arkeologiskt nytt från Åland 1969. *Åländsk Odling* 31 (1970), 177–186.

Dreijer, Matts 1972. När byggdes Finströms kyrka? *Åländsk Odling* 33 (1972), 23–42.

Dreijer, Matts 1973. S. Mikael i Finström. *Åländsk Odling* 34 (1973), 3–67.

Dreijer, Matts 1983. *Det åländska folkets historia: I:1 Från stenåldern till Gustav Vasa.* Mariehamn: Ålands Kulturstiftelse, 2. rev. uppl.

Flensmarck, Tor 1996. Korsriddarens relik: Gumlösa kyrka och de 96 relikerna. *Saxo* 12, 133–143.

Gad, Tue 1974. Seem-relikviernes pergamentstrimler. *Hikuin* 1, 64–67.

Graebe, Henrik 1971. *Kyrkorna i Vä, Gälds härad, Skåne: Band III:1.* (Sveriges kyrkor: Konsthistoriskt inventarium 139.) Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Hiekkanen, Markus 1995. Ålands medeltida kyrkor: En small eller bred infallsvinkel. *Historisk tidskrift för Finland* 1/1995, 113–128.

Hiekkanen, Markus 2003. *Suomen kivikirkot keskiajal-la.* Helsinki: Otava.

Hiekkanen, Markus 2007. *Suomen keskiajan kivikirkot.* (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1117.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Immonen, Visa 2007. Lempäälän kirkon alttariristi – muisto keskiaikaisesta uskonelämästä. *Lempäälän Joulu* 2007, 4–6.

Karlson, Lennart 1975. Invigningsdokument eller reliketikett? Granskning av dateringsgrunder för Tryde kyrka. *Rig* 3/1975, 85–91.

Lahti, Sofia 2007. Pyhän Henrikin reliikit materiaalisena läsnäolona. *Suomen Museo – Finskt Museum* 2006, 70–86.

Mulvad, Søren 1997. *Seem sogn: Folk og skikkelser i 1000 år af et grænsesogns historie.* Varde: Historisk Samfund for Ribe Amt.

Murenus, Boëtius 1908. *Boëtius Murenus' Acta visitatoria 1637–1666*. Red. Kaarlo Österbladh. (Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar 6). Helsingfors: Finska kyrkohistoriska samfundet.

Nikula, Sigrid 1973. *Finlands Kyrkor – Suomen Kirkot 7: Borgå stift I: Åbolands prosteri I*. Helsingfors: Museiverket.

Nordberg, Rune 1969. Relikvarium. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid XIV*, cols. 54–60.

Nordman, C. A. 1965. Medeltida skulptur i Finland. *Finska Fornminnesföreningens Tidskrift* 62.

Noreen, Sven E. 1961. Nedraby kyrkoruin.^[1]^[2] Skånes hembygds förbunds årsbok 1961, 49–66.

O'Connell, J. B. 1955. *Church Building and Furnishing: The Church's Way: A Study in Liturgical Law*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press.

Ringbom, Åsa 1994. Dateringen av Ålands kyrkor. *Historisk tidskrift för Finland* 3/1994, 459–493.

Rinne, Juhani 1932. *Pyhä Henrik: Piispa ja marttyyri*. (Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 33.) Helsinki: Otava.

Rosborn, Sven 1994. Reliker – en bra affär? *Populär Historia* 3/1994, 40–42.

Rydbeck, Monica 1965. En relikdosa från Vä kyrka. *Ale* 2/1965, 24–30.

Sárkány, Tamás 1973. Finströms kyrka. In Bonnier, Ann Catherine (ed.), *Ålands medeltida kyrkor*. (Acta Universitatis Stockholmiensis 25.) Lund: Almqvist & Wiksell, 115–134.

Schulte, A. J. 1907. Altar cavity. In *The Catholic Encyclopedia* I. New York: Robert Appleton Company. [<http://www.newadvent.org/cathen/01351d.htm>]

Snoek, G. J. C. 1995. *Medieval piety from relics to the Eucharist: A process of mutual interaction*. (Studies in the history of Christian thought 63.) Leiden: Brill.

Stolt, Bengt 2001. *Kyrkliga sällsynheter på Gotland och annorstädes*. Visby: Ödins Förlag.

Strömberg, Bengt 1955. *Den pontifikala liturgin i Lund och Roskilde under medeltiden*. (Studia theologica Lundensia 9.) Lund: Gleerup.

Thordeman, Bengt 1927. En medeltida relik. *Fornvännen* 1927, 321–330.

Thordeman, Bengt; Källström, Olle & Rydbeck, Monica 1951. *Reliker och relikvarier från svenska kyrkor: Tillfällig utställning*. Stockholm: Statens Historiska Museum.

Vellev, Jens 1972. Fra helgenraven. *Skalk* 3/1972, 18–27.

Vellev, Jens 1974. Relikvierne fra Saam kirke. *Hikuin* 1, 55–64.

Østergård, Else 1974. Analyse af tekstilmaterialet fra Seem-relikvierne. *Hikuin* 1, 67–68.

Kirjoittamisen arkeologiaa - ketkä, mitä, miten, missä, milloin, miksi?

Janne Harjula

Aluksi

Abstract

Archaeology of Writing: Who, What, How, Where, When, Why?

A short description for the archaeology of writing could be the archaeological study of preconditions, processes and results of writing. In this article, I present some main features of this theme with emphasis on medieval Finland. The hypothesis is that archaeology could challenge the traditional view of medieval society, which has regarded the skills of writing and reading mostly as privileges of the upper strata of society. Archaeological examples of the use of writing/reading skills in more diverse, everyday contexts, come from many parts of Europe, for example, in the form of birch bark letters of Russia and rune scripts on the wooden sticks in Bergen. Equipment needed in the writing process are common finds also in Finnish excavations of medieval contexts. Moreover, a large number of finds deriving from books (mostly mounts and clasps) have been found. It is obvious that a basic research of the artefacts connected to writing/reading must be carried out before conclusions about the culture of writing and its development in time and place and in different social contexts can be drawn.

Pääasialliset menneiden aikojen kirjallista kulttuuria tutkivat tieteet ovat olleet historia-tieteet (historia, taidehistoria ja kulttuurihistoria) sekä filologia. Tutkimuskysymykset, aineistot, menetelmät ja näkökulmat kirjalliseen kulttuuriin ovat olleet luonnollisesti näiden tieteiden mukaisia. Myös keskiajan kirjallisen kulttuurin tutkimus on kauan ollut keskittynyt kirjoittamisen tuotosten tutkimiseen eli käsikirjoituksiin ja erityisesti käsikirjoitusten tekstisisältöjen analyysiin paleografiaa apuna käyttäen. Materiaalisempia ovat niin kutsutut kodikologiset tutkimukset. Kodikologia tarkoittaa käsin kirjoitetun kirjan materiaalien ominaisuuksien tutkimusta.¹ (katsaus viime vuosikymmenten suuntauksiin Euroopan keskiajan kirjallisen kulttuurin tutkimuksessa, Briggs 2000).

Suomalainen keskiajan kirjallisen kulttuurin tutkimus elää vahvaa vaihetta. Käynnissä olevia hankkeita ovat esimerkiksi professori Outi Merisalon (JY, HY) johtama hanke *Books in transition. The role of the book in the dissemination of new ideas at an individual level in Medieval and Early Modern Europe* (<http://www.cc.jyu.fi/~merisalo/books.htm>). Tutkimusprojektin yhdeksän tapaustutkimusta käsittelevät kirjojen vaikutusta kulttuurin eri murroskausina. Toinen merkittävä projekti on dosentti Tuomas Heikkilän (HY) johtama tutkimushanke *Suomen keskiajan kirjallinen kulttuuri* (<http://www.kansalliskirjasto.fi/yleistieto/tutkimustoiminta/pergamentit.html>). Hankkeen tutkimuskysymyksiä on

miten, missä, milloin ja mitä Suomessa kirjoitettiin ja luettiin keskiajalla. Tutkimuksen kohteena ovat kansalliskirjaston keskiaikaiset käsikirjoitusfragmentit. Tutkimuksen yhtenä tarkoituksena on kirjoitusten polveutumisen, leviämisen ja kehittymisen selvittäminen muun muassa modernia, tietokoneavusteista stemmatologiaa apuna käyttäen.

Molempien esimerkkitutkimusten pääasiallisina tutkimuskohteina ovat sekä itse kirjat materiaalisina objekteina että kirjojen sisältö. Kirjoittaminen on noussut viime aikoina myös arkeologisen kiinnostuksen kohteeksi (Carelli 2001; Moreland 2001). Arkeologinen näkökulma kirjoittamiseen ja kirjalliseen kulttuuriin tarkoittaa sitä, että tekstejä tarkastellaan aineellisena kulttuurina, jota voidaan tutkia arkeologian näkökulmasta ja arkeologian menetelmin. Tutkimuksen kohteiksi otetaan asiakirjojen tekstien lisäksi ne kirjoitukset, joita on säilynyt esineissä, rakennuksissa ja rakennefragmenteissa. Lisäksi on otettava huomioon kuvat ja niiden 'lukeminen', esimerkiksi kirkkojen kalkkimaalausten kertomukset sekä esineissä olevat kuvat. Jos halutaan vastauksia kysymyksiin ketkä kirjoittivat, mitä kirjoitettiin, miten kirjoitettiin, missä kirjoitettiin, miksi kirjoitettiin ja milloin kirjoitettiin, on otettava huomioon myös kirjoittamisen käytännön edellytykset eli kirjoittamisen teknologia ja kirjoittamisen välineet. Erityisesti näiden tutkimisessa arkeologialla on oma erityinen roolinsa.

Lyhyt määritelmä kirjoittamisen arkeologialle voisi siis olla kirjoittamisen edellytysten, kirjoittamisen prosessien sekä kirjoittamisen lopputulosten arkeologinen tutkimus. Olen aloittamassa aiheesta tutkimusta, joka on osa vuonna 2008 alkavaa kolmevuotista Suomen Akatemian ja Turun yliopiston arkeologian oppiaineen tutkimusprojektia *Old things through new eyes / Vanhoja esineitä uusin*

silmin. Tässä artikkelissa esittelen pääpiirteitä kirjallisen kulttuurin arkeologisesta tutkimuksesta koskien pääasiassa keskiajan Suomea. Otan esille tutkimuksen mahdollisuuksia, potentiaalisia tutkimuskysymyksiä ja joitain esimerkkejä tutkimusaineistosta.

Muutamia huomioita kirjoitus- ja lukutaidosta keskiajalla

Nykyään luku- ja kirjoitustaidosta puhutaan usein yhdessä ja näistä käytetään termiä lukutaito (vrt. lukihäiriö). Yleisesti ottaen ennen vanhaan lukutaito oli kuitenkin yleisempää kuin kirjoitustaito. Monet osasivat lukea, mutta eivät kirjoittaneet. Lukutaitoja on myös monenlaisia. Vaikka osasi lukea painettua tekstiä, ei välttämättä saanut selvää käsinkirjoitetusta viestistä. Vaikka osasi lukea virsikirjaa, ei välttämättä ymmärtänyt virallisia sopimuksia tai kaunokirjallisuutta. Täytyy myös muistaa, että henkilö saattoi olla lukutaidon piirissä vaikkei itse ollutkaan lukutaitoinen. Kirjeetkin olivat usein yleisötekstejä, joukko- viestintää. Niistä kirjoitettiin kopioita, niitä kierrätettiin ja myös luettiin ääneen (Heikkinen 2005).

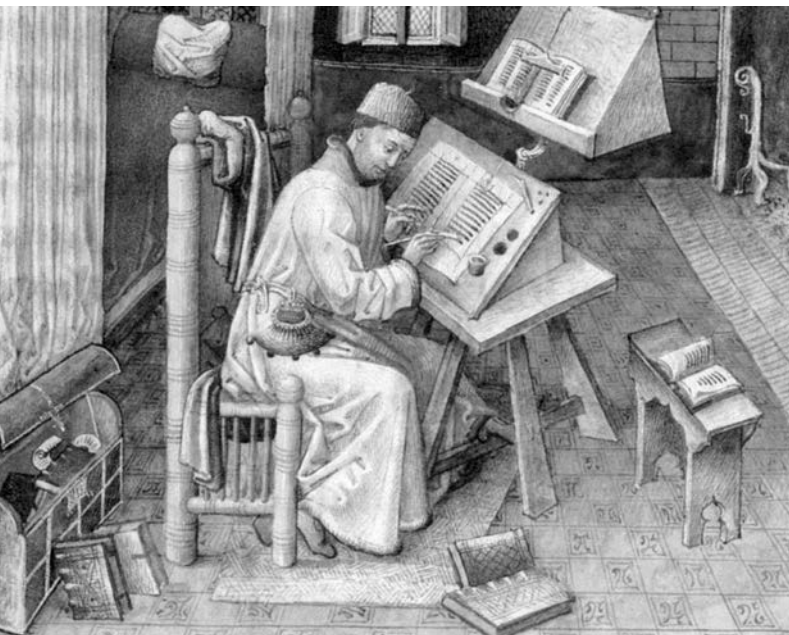
Luku- ja kirjoitustaito saattoivat tarjota mahdollisuuden sosiaaliseen ylenemiseen yhteisössä. Luku- ja kirjoitustaito eivät kuitenkaan ole aina itsestään selvästi kaikkien mielestä olleet tavoittelemisen arvoisia asioita. Myöhemmältä historialliselta ajalta on paljon esimerkkejä erilaisista syistä tähän. Vanhemmat saattoivat pelätä, että lapsista tulee liian oppineita. Kirjoitusvälineet, ja varsinkin kirjat olivat liian kalliita. Tämän takia kirjastolaitoksella on myöhemmällä historiallisella ajalla ollut suuri merkitys suomalaiselle kulttuurille. Kirjoittaminen ja lukeminen veivät myös aikaa muilta, 'oikeammilta' töiltä.

Kirjallinen kulttuuri levisi Suomeenkin keskiajalla lähinnä kirkon avulla. Seurakuntien perustaminen ja kirkkorakentaminen levittivät samalla myös kirjallista kulttuuria. Pappien piti olla ainakin jossain määrin lukutaitoisia, toissijaisesti myös kirjoitustaito oli hallittava. Jokaisessa kirkossa oli oltava ainakin muutamia tärkeimpiä kirjoja, joita ilman jumalanpalveluksia ei voitu suorittaa. Näistä tärkeimmät olivat messukirja (*missale*), toimituskirja (*manuale*), hetkipalvelusten kirja (*breviarium*), messulaulukirja (*graduale*) sekä hetkipalvelusten laulukirja (*antifonarium*) (Abukhanfusa 2004a, 61; Hiekkänen 2003, 139–143). Kyse oli latinankielisestä kirjallisesta kulttuurista. Seurakuntalaiset joutuivat kirjallisen kulttuurin piiriin ensiksi latinankielisten messukirjojen ääneen lukemisen kautta. Tällä ei juuri ollut vaikutusta maallikkojen luku- ja kirjoitustaitoon. Piispoilla, kirkkoilla ja luostareilla oli omia kirjakokoelmia ja jopa kirjastoja, joiden kokoelmista vain pieni osa on säilynyt meidän päiviimme. Käsinkirjoitettujen kirjojen hinnat olivat päätähuimaavia. Luku- ja kirjoitustaidon puutteen ohella tämä esti tavallisia ihmisiä omistamasta kirjoja.

Kirjoitetun informaation tärkeä tehtävä on toimia keinotekoisena muistina. Asiakirjoihin saatiin talletettua suuria tietomääriä. Onkin selvää, että kirjoitus- ja lukutaidon omaksuminen muuttivat vähitellen perusteellisesti ihmisten tapaa olla, ajatella ja toimia. Luku- ja kirjoitustaidolla oli laaja yhteiskunnallinen merkitys. Kirjoittamista ja kirjoitustaitoa oli mahdollista käyttää myös vallan ja ideologian levityksen sekä sosiaalisen kontrollin välineinä. Kirjoitustaito mahdollisti kokonaan uuden kommunikaation muodon, kirjeiden laatimisen, ja samalla yhteydenpidon pitkienkin välimatkojen välillä. Nämä seikat huomioiden ottaen on siten luonnollista, että toinen kirjallisen kulttuurin piirissä varhain ollut instituutio oli kuningasvalta ja tähän liittyvä aatelisto.

Perinteinen historiakäsitys on, että luku- ja kirjoitustaito olivat keskiajalla harvojen, lähinnä ylimpien yhteiskunnan jäsenten, etuoikeuksia (tuore historiantutkimuksen näkökulma aiheeseen, Salminen 2003). Varsin konkreettinen esimerkki tämän etuoikeuden varjelemisesta ja sen menettämisen pelosta on eräs vuoden 1474 asiakirja (FMU 3568;

dokumentin englanninnos Pirinen 1996, 21–23).² Asiakirjassa Turun Tuomiokirkon edustaja (Maunu Särkilahti, Magnus de Särkilax, Turun tuomiorovasti vuosina 1465–1489, Turun piispa vuosina 1489–1500) korostaa kirjoittamisen ja kirjallisten dokumenttien tärkeyttä. Kirjoittaja haluaa Turun tuomiokapitulin keräävän asiakirja-aineistoa oman uskottavuutensa lisäämiseksi. Hän perustelee kirkollisen asiakirjakokoelman keräämistä

Kuva 1. Burgundin herttuan sihteeri Jean Miélot (k. 1472) kirjoitustyössään (Abukhanfusa 2004a, kuva 22).

seuraavasti (kirjoittajan suomennos Kauko Pirisen englanninnoksesta): ‘Tämä pitää tehdä, etteivät moukkamaiset maallikot ja oppimattomat kaupunkilaiset, jotka huolellisesti tallentavat lakiasiansa, näyttäisi ylittävän [asemassa] kirkon oppineita miehiä’. Vakiintunut historiankäsitys kirjoitustaidon keskittymisestä vallanpitäjille on varmasti pääpiirteissään oikea. Edellä kuvatun asiakirjan sisältö kuitenkin osoittaa myös, että myös porvaristoa näyttää siirtyneen ja mahdollisesti siirtyi yhä enenevässä määrin kirjallisen kulttuurin piiriin keskiajan kuluessa.

Esimerkkejä laajojen kansankerrosten kirjoituskulttuurista on eri puolilta Eurooppaa. Erityisen tärkeitä asian valaisemisessa ovat olleet arkeologiset löydöt. Esimerkiksi Bergenin arkeologisten löytöjen keskiaikaiset riimut kertovat kirjallisten muistiinpanojen tekemisen yleisyydestä monenlaisissa, varsin arkisissakin, yhteyksissä. Löytöjä on lähes 700 kappaletta. Ne ovat pääasiassa puutikkuja johon on kaiverrettu kirjoituksia. Kirjoituksia on myös muissa esineissä jonkin verran (<http://www.nb.no/baser/runer>). Sama ilmiö kuvastuu venäläisistä kaupunkikaivauksista löytyneistä tuohikirjeistä, joiden määrä on jo yli tuhat (<http://gramoty.ru>).

Tutkimuskysymyksiä

Kirjallisen kulttuurin arkeologisen tutkimuksen taustalla on vahva oletamus siitä, että kirjalliseen kulttuuriin liittyvät arkeologiset löydöt voisivat laajentaa käsityksiä kirjoittamisen kulttuurista keskiajalla. Arkeologisen aineiston avulla voitaisiin mahdollisesti saada vastauksia kysymyksiin: missä kirjoitettiin, mitä kirjoitettiin, miksi kirjoitettiin, miten kirjoitettiin, milloin kirjoitettiin ja ketkä kirjoittivat. Tutkimuksessa voidaan hahmottaa esimerkiksi seuraavat kysymykset: Minkä-

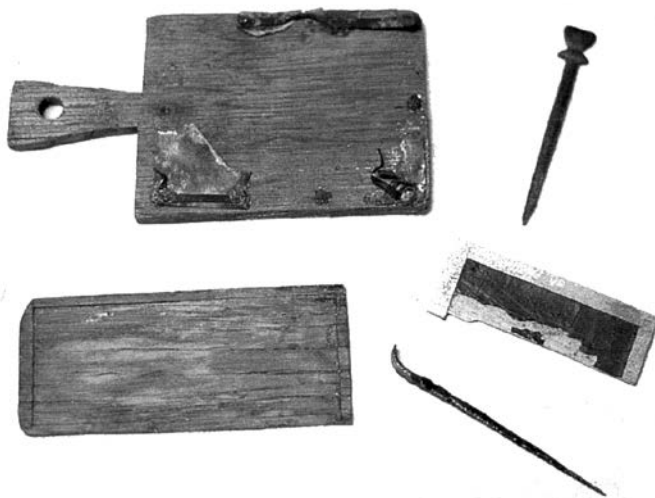
lainen on, mistä on peräisin ja miten ajoittuu keskiajan ja uuden ajan alun kirjoittamiseen liittyvä arkeologinen aineisto? Tähän aineiston perustutkimukseen liittyy kysymys kirjoittamisen ajallisista ja paikallisista konteksteista eli milloin ja missä kirjoitettiin – ja luettiin. Liittyvätkö löydöt kirkolliseen ja/tai koulutukselliseen yhteyteen vai esimerkiksi kaupankäyntiin? Kuinka yleisiä kirjoitus- ja lukutaito olivat? Olivatko ne yleisempiä kuin on ajateltu, esimerkiksi porvariston kirjoitustarpeesta johtuen? Kysymykset sekä kirjoittajista että kirjoittamisen ja lukemisen paikoista liittyvät kysymykseen kirjallisen kulttuurin sosiaalisista konteksteista.

Kirjoittamiseen liittyvä arkeologinen lähdeaineisto on peräisin erityyppisistä löytöpaikoista, joista kaupunkikaivaukset muodostavat yhden osan. Erityisesti Turun kaupunkialueella viime vuosina suoritetuissa arkeologisissa kaivauksissa on löydetty kirjoittamiseen liittyvää esineistöä, muun muassa kirjoituspuikkoja ja vahatauluja. Turun ohella on otettava huomioon muut keskiaikaiset kaupungit löytömaterialineen. Toisen löytökontekstin muodostavat linnat. Kolmas merkittävä löytökonteksti ovat kirkot ja luostarit lähiympäristöineen.

Kirjoittaminen ja kirjoittamisen arkeologiset jäänteet

Aineistotutkimuksia, joita voisi käyttää kirjalliseen kulttuuriin liittyvien esineryhmien välisiin vertailuihin ja tilastointiin ja näiden pohjalta laatia synteesejä kirjallisen kulttuurin ajallisesta ja paikallisesta leviämisestä, ei suomalaisesta materiaalista juurikaan ole tehty. Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, että aihetta tutkivan on lähdeittävä liikkeelle perustutkimuksesta, aineellisen kulttuurin kartoittamisesta.

Hollantilaisia arkeologisia löytöjä 1300–1500-luvulta: sarvikirja, vahataulujen kappaleita ja styluksia (Willemssen 2002, kuva 2).

Mitä välineitä asiakirjan kirjoittamisessa tarvittiin? Kirjoittamiseen tarvittiin kynä, joka useimmiten oli sulkakynä. Sulkakynän teroittamiseen tarvittiin veitsi. Tarvittiin myös mustetta ja musteen säilytysastia sekä jonkinlainen kirjoitustaso, jollaisena ammattikirjoittajilla toimi kirjoituspulpetti (kuva 1). Kirjoitusmateriaalina oli useimmiten pergamentti (Abukhanfusa 2004b, 25–27; Clanchy 1993, 115–116). Myöhäiskeskiajalla myös paperi alkoi yleistyä, joskin pergamentti oli vallitseva materiaali pohjoismaissa koko keskiajan (Abukhanfusa 2004a, 39–41).

Pergamentille kirjoittamisessa oli tiettyjä käytäntöjä, joihin tarvittiin monenlaisia tarvikkeita. Ennen kirjoittamista pergamenttilehdet viivoitettiin kirjoituksen linjaamiseksi. Tähän työhön käytettiin yleensä lyijypiirintä, jonka jälki saatiin pyyhittyä pois. Viivoituksen tekemiseen tarvittiin myös viivoitin. Ennen vaakaviivoituksen tekemistä rivien päät merkittiin molemmissa marginaaleissa. Merkitseminen tapahtui latomalla useita pergamenttilehtiä päällekkäin ja painamalla reiät niiden läpi tasaisin välein rivien päiden kohdalle (Abukhanfusa 2004a, 42; 2004b, 27; Carelli 2001, 348; Clanchy 1993, 116). Jos kyseessä oli kirje, tarvittiin sinettileimasin sekä sinettivahaa. Sinetillä joko todistettiin aidoksi julkinen asiakirja tai sinetöitiin yksityiskirje (Whittick & Andrews-Wilson 2006).

Pergamentin ja paperin lisäksi kirjoitusmateriaalina käytettiin keskiajalla niin kutsumia vahatauluja (engl. *wax tablets*, ruots. *vaxtavlor*). Nämä olivat puisia, norsunluisia tai metallisia levyjä, joiden pinnan upotukseen levitetty mehiläisvahan ja väriaineiden sekoitus toimi kirjoituspintana. Vahatauluille kirjoitettiin kirjoituspuikkojen eli styluksien (engl. *stylus*, lat. *stilus*) avulla (kuva 2). Vahataulut sopivat nimenomaan tilapäisten muistiinpanojen tekemiseen, joilla ei ollut arkistointitarvetta. Merkintöihin oli helppo tehdä korjauksia ja lisäyksiä ja vahan tasoittamisen jälkeen tauluun voitiin tehdä kokonaan uudet merkinnät. Vahataulujen hyvä ominaisuus oli myös niiden mukana kannettavuus (Carelli 2001, 351). Usein vahatauluille laadittiin myös luonnokset teksteistä ennen niiden lopullista kirjoittamista pergamentille. Vahataulut olivat siis myös tarpeellisia kirjuriin tarvikkeita (Clanchy 1993, 119). Antiikista periytyvien vahataulujen käytön yleisyys vielä läpi keskiajan johtunee paitsi vahataulujen käyttökelpoisuudesta, myös pergamentin kalleudesta ja muiden vaihtoehtojen, edullisten, kirjoitusmateriaalien puuttumisesta (Mårtensson 1961, 109–111).

Millainen on edellä kuvattujen toimintojen ja niissä käytettyjen materiaalien arkeologinen edustuminen? Koko Eurooppa huomioon ottaen on löydetty ainakin musteensäilytysastioita, lyijypiirtimiä, pergamentinlävistäjiksi tulkittuja objekteja, kynäveitsiä sekä kirjojen nahkaisia, puisia ja metallisia osia. Joissain tapauksissa itse pergamenttiakin on säilynyt arkeologisissa yhteyksissä. Sinetit ja sinettileimasimet kertovat kirjeiden kirjoittamisesta, vahataulut ja stylukset taas erilaisten muistiinpanojen tekemisen yleisyydestä.

Keskiaikaisten mustepullojen suhteellinen vähälukuisuus arkeologisessa löytöaineistossa johtunee osittain siitä, että ainakin kirjoitustilanteessa musteen säilyttämiseen riitti lehmänsarvi, joka pysyi paikallaan, kun se työnnettiin kirjoituspulpettiin tehtyyn aukkoon (Abukhanfusa 2004a, 45; esimerkkejä arkeologisista mustepullolöydöistä ja muista musteensäilytysastioista, ks. esim. Warncke 1912, 233, kuva 7; Willemsen 2002, 422, kuva 3; Woodfield 1981, 116–118, kuva 14; Suomen mustepullolöydöistä, de Lisitzin 1968, 64–76; Appelgren 2000).

Lyijypiirtimiä (lat. *stylos plumbeos*, engl. *writing leads*, ruots. *skrivbly*) käytettiin asiakirjojen apuviivoitusten lisäksi muistiinpanojen ja luonnosten laatimiseen, koska jälki oli poispyyhittävässä. Lyijypiirtimiä käyttivät kirjoittajien lisäksi merkintöihinsä todennäköisesti myös puu- ja kivirakentajat (Biddle & Brown 1990, 737–738; Egan 1998, 270). Lyijypiirtimet ovat suhteellisen harvinaisia arkeologisissa yhteyksissä (ks. kuitenkin Biddle & Brown 1990, 735–738, kuvat 2290–2291, 2295; Egan 1998, 270, kuva 209, Carelli 2001, 349–351 ja mainittu lähdekirjallisuus), joka johtunee paitsi lyijyn uusiokäytöstä myös esinetyypin identifiointiongelmistä (Carelli 2001, 350). Lyijypiirtimiä ei

ilmeisesti toistaiseksi ole tunnistettu suomalaisesta aineistosta.

Kynäveitsiä, joita tarvittiin sulkakynän teroitamiseen, pergamentin paikallaan pitämiseen kirjoitettaessa, musteen raaputtamiseen sekä pergamentin epätasaisuuksien silottamiseen, esiintyy erityisesti kirjoittajia esittävässä keskiajan kuvataiteessa (kuva 1). Arkeologisista löydöistä kynäveitsiä on ollut vaikea identifioida, koska veitsityyppejä oli kynäveitsikategoriassakin useita erilaisia (Biddle & Brown 1990, 738–741; Tinniswood 1990; Carelli 2001, 349; Holl 2000, 66–67). Ilman tarkkaa tietoa siitä, että tutkimuskohde edustaa kirjoittajan työpajan jäänteitä, on vaikea tehdä luotettavia päätelmiä veitsien käyttötarkoituksista.

Pergamentin (engl. *parchment* tai [korkealaatuisesta pergamentista] *vellum*) kirjalliseen kulttuuriin liittyvät käyttötarkoitukset olivat kirjoitusmateriaali sekä kirjojen kannet ja kääreet. Parkitsemattomana nahkana pergamentti on altis biologiselle hajoamiselle, koska materiaalista puuttuvat bakteereita vastustavat tanniinit. Pergamenttilöydöt arkeologisista konteksteista ovat harvinaisia. Joitakin pergamentin kappaleita on säilynyt erityisen kuivissa löytöolosuhteissa, esimerkiksi kalkin- ja laastinsekaisen rakennusjätteen joukossa (Biddle & Brown 1990, 733, 743). Huonon arkeologisen säilyvyyden lisäksi harvinaisuuteen on vaikuttanut pergamentin runsas uusiokäyttö.³

Kirjat olivat keskiajalla yksinkertaisimmillaan niin kutsuttuja ‘sarvikirjoja’ (engl. *hornbook*). Tällainen keskiajan loppupuolella kehitetty, nimenomaan oppimistarkoitukseen suunnattu kirja, oli puinen, kädensijalla varustettu levy, johon oli sijoitettu läpinäkyvän sarvikalvon suojaama pergamentti- tai paperilehti (kuva 2). Lehteen saattoi olla kirjoitettu esimerkik-

si aakkoset tai jokin opinkappale (Willemsen 2002, 422, kuva 2). Koska puu säilyy kaupunkikaivausten orgaanisissa kulttuurikerroksissa melko hyvin, olisi ainakin periaatteessa mahdollista että sarvikirjoja löytyisi Suomenkin kaupunkikaivauksista, jos niitä on täällä käytetty. Esinetyypistä tekee mielenkiintoisen se, että se liittyy olennaisesti juuri opettamiseen ja kouluihin. Turussa tulkinta arkeologisen löytöryhmän liittymisestä koulun yhteyteen on esitetty Tuomiokirkon kaivausten (kenttätyöt vuosina 2005 ja 2006) vahatauluja kirjoituspuikkolöytöjen kohdalla. Akatemiantorin (keskiaikaisen koulutorin) kaivausalueen 1400-luvulle ajoittuvat stylukset ja vahataulut liittynevät katedraalikouluun, joka sijaitsi tuomiokirkon ympärysmuurissa, torin reunassa (Pihlman & Majantie 2006, 51–52, kuva 7; Majantie 2007, 37; Saloranta 2007, 27–28, kuva sivulla 29; katedraalikoulun historiasta ja koulun sijainnista myös Pihlman & Kostet 1986, 34, 36). Oletettu yhteys arkeologisten löytöjen ja katedraalikoulun välillä on ehdottomasti lisäpohdinnan arvoinen asia. Mielenkiintoinen tutkimuskysymys on myös, onko löydettävissä muita kohteita, joissa voidaan havaita yhteys tietyn toiminnan/paikan ja arkeologisten, kirjoittamiseen liittyvien löytöjen, välillä?

Varsinaisista sidottujen kirjojen osista yleisimpiä arkeologisia löytöjä ovat kirjojen helat (engl. *book mounts/bosses*, saks. *Buchbeschläge*) ja kiinnityshakaset (engl. *book clasps*, saks. *Buchspangen*, *Buchschließen*) (esimerkkejä arkeologisen löytöaineiston variaatiosta, Egan 1998, 277–280; Holl 2000, 68–75). Helat suojasivat kirjan kansia kulumiselta ja olivat usein myös koristeita. Hakaset pitivät kirjan kiinni ja pergamenttilehdet sopivasti puristuksissa. Tämä oli tärkeää, sillä vaihteleva ilman kosteus ja lämpötila aiheuttivat muuten pergamentin kupruilemista (de Hamel 1992, 67; Knapas 1996). Arkeologisen

löytöaineiston kohdalla nousevat esiin kysymykset löytöjen ajoituksista ja löytökontesteista. Ajoituksellisia kiinnekohtia arkeologiselle aineistolle tarjonnevaa ei-arkeologisissa kokoelmissa (arkistot, kirjastot) säilyneet kirjat metalliosineen. Orgaanisista materiaaleista tehtyjä kirjan osia on säilynyt metalliosia vähemmän arkeologisissa yhteyksissä. Näistä yleisimpiä ovat kirjan kansien ja kansien kääreiden kappaleet (henkilökohtainen havainto Tarton kaivauksista löytyneistä keskiaikaista kirjankansista näyttelyssä *Manu et mente / Kädellä ja mielellä*, Turun linna, 2.11.2007; ks. myös esim. McDonnell 1988; Egan 1998, 281).

Kirjoituspuikot eli stylukset olivat metallista, luusta tai puusta tehtyjä puikkomaisia/neulamaisia esineitä, joiden kärjellä (puikon teroitettu pää tai erillinen metallikärki) vahaan voitiin kirjoittaa, piirtää ja tehdä muita merkintöjä. Joskus styluksen toisessa päässä on vahapinnan tasoittamiseen tarkoitettu muotoiltu pää. Joissain styluksissa on myös hyvin koristeellisia päitä, jotka eivät sopineet vahan tasoitukseen ainakaan kovin hyvin. Kirjoituspuikot ovat melko yleisiä löytöjä keskiajan kaupunkikaivauksissa – tosin melko usein styluksiin liittyy identifiointiongelmia. Muutkin puikkomaiset esineet, esimerkiksi neulat ja erityisesti niiden fragmentit, on mahdollista joissain tapauksissa tulkita styluksiksi. Kirjoituspuikot saattavat siis joskus virheellisesti ylliedustua aineistoissa.

Styluksiin liittyy myös kysymys niin kutsutuista pergamentinlävistäjistä (engl. *parchment prickers*, lat. *punctorium*), joita käytettiin kirjoitusrivien päiden merkitsemiseen. Lävistäjiä identifioitiin arkeologisten löytöjen joukosta Winchesterin kaivauslöytöjen julkaisemisen yhteydessä (Biddle & Brown 1990, 733–735). Vaikuttaa tosin siltä, että Biddlen ja Brownin kriteerit pergamentinlävistäjien ja

styluksien erottamiseksi toisistaan eivät ole kovin yksiselitteiset. Pergamentinlävistäjien määrittely olisi Biddlen ja Brownin mukaan seuraava. Ne ovat melkein aina luusta tehtyjä, niiden pituus on 5–10 cm ja niiden yläpäässä on pallonmuotoinen nuppi, joka painettiin kämmentä vasten pergamenttia lävistäessä. Tämä määrittely sopii valitettavasti myös suureen osaan styluksina pidetyistä objekteista. Kirjoittajien mukaan pergamentinlävistäjät onkin aiemmin sekoitettu kirjoituspuikkoihin. Biddlen ja Brownin (1990, 731, 734) stylusmäärittely on seuraava. Stylusten täytyy olla aina metallista tehtyjä, koska puikon tasoitus-päätä piti lämmittää, jotta vahan saattoi kunnolla tasoittaa - puisia ja luisia styluksia ei voitu lämmittää. Kritiikkinä tähän voi todeta, että vahan tasoittamiseen voitiin käyttää erillistä työkalua (Mårtensson 1961, 117–118) ja kun vaha haluttiin tasoittaa perusteellisesti, siihen riitti vahataulun hetkellinen pitäminen vaikkapa kynttilän yläpuolella. Itse stylusta ei tarvinnut lämmittää. Varmasti käytettiin myös pehmeämpiä vahaseoksia, jotka tasoittuivat kylmälläkin tasoituspäällä. Myös Biddle ja Brown (1990, 731) myöntävät tämän, mutta pitävät kylmällä styluksella tasoittamista kuitenkin epätavallisena. Vahataulun lämmit-tämisen mahdollisuutta he eivät ota lainkaan huomioon.

Biddlen ja Brownin (1990, 730–731) mukaan styluksissa on aina tasoituspää. Tätäkin voi kritikoida. Tasoituspää ei ollut välttämätön, koska, kuten edellä todettiin, toimenpiteeseen voitiin käyttää erillistä työkalua. Näyttää siltä, että pelkästään valmistusmateriaalin tai tasoituspään puuttumisen perusteella, jotka ovat Biddle ja Brownin tärkeimmät kriteerit, ei styluksia ja pergamentinlävistäjiä voi erot-taa toisistaan.

Menemättä tämän tarkemmin määrittely-problematiikan yksityiskohtiin, täytyy

pergamentinlävistäjät mahdollisena esine-kategoriana pitää mielessä. Jos lävistäjät voisi jotenkin luotettavasti identifoida ja erottaa styluksista, ne olisivat hyvin mielenkiintoi-nen löytöryhmä, koska ne liittyvät nimen-omaan asiakirjojen kirjoittamiseen ja kirjojen valmistukseen. Tärkein kriteeri styluksien ja pergamentinlävistäjien erottamiseksi voisi olla se, että lävistäjät olisivat styluksia pak-sumpia ja mahdollisesti myös lyhyempiä (Biddle & Brown 1990, 734). Täytyy myös muistaa, että pergamentin rei'itykseen ei välttämättä tarvittu vain tähän käyttötarkoi-tukseen valmistettua erikoistyökalua. Metallikärkiset stylukset, ainakin paksummat, jotka kestivät katkeamatta, sopivat todennäköises-ti myös pergamentin rei'ittämiseen. Työhön voitiin varmasti käyttää myös tarpeeksi ohut-teräistä naskalia.

Kirjoituspuikkojen ohella myös vahataulut ja niiden kappaleet ovat melko yleisiä kaupunki-kaivauslöytöjä. Mielenkiintoista vahatauluissa ovat mahdolliset merkinnät joko itse vahassa tai vahan alaisessa puupinnassa. Tauluihin teh-dyt kirjoitukset, piirrokset tai muut merkinnät voivat kertoa taulujen omistajasta ja kirjeen olleessa kyseessä, myös viestin vastaanotta-jasta. Viestin sisältö voi kertoa esimerkiksi vahataulujen kaupallisesta, koulutuksellisesta tai kirkollisesta käyttöyhteydestä. Vaikka merkintöjä ei olisi säilynytään, pelkästään taulujen tyyppi sekä niiden löytökonteksti voivat antaa viitteitä vahataulujen käyttötar-koituksesta (Krüger 2003, 233; Carelli 2001, 352–353). Erillisiä vahatauluja kuljetettiin yleensä mukana nahkaisessa kotelossa (Gou-bitz 2007, 85–96). Näitäkin löytyy silloin tällöin arkeologisissa kaivauksissa. Myös Tu-rusta on useita löytöjä, jotka kaikki ovat Åbo Akademin päärakennuksen tontin kaivauksis-ta (1998) (Ahola, Hyvönen, Pihlman, Puhak-ka & Willner-Rönholm 2004, kuvat 25, 27, 28 ja 29 osiossa 9; Harjula 2002, kuva 3).

Lopuksi

Keskiajan kirjalliseen kulttuuriin liittyvä arkeologinen aineisto on laajempi kuin ensi alkuun voisi ajatella. Tässä artikkelissa esiteltiin joitakin tutkimuskysymyksiä sekä useita teemaan liittyviä esineryhmiä. Ulkopuolelle jäivät silti esimerkiksi sinetit, sinettileimasimet sekä kirjanpitoon ja laskemiseen liittyvät niin kutsutut laskurahat⁴ (sinettileimasimista Taa-vitsainen 1981; laskurahoista esim. Niukkanen 2001, 25) ja pykäläpuut (engl. *tallysticks*; Egan 1998, 274–276), joista jälkimmäisiä on Turunkin kaupunkikaivauksista runsaasti.

Kirjallisen kulttuurin arkeologinen tutkimus tarjoaa tutkijalle monia haastavia aineistoryhmiä ja tutkimuskysymyksiä. Tutkimustulokset voivat parhaimmillaan vahvistaa, täydentää ja kyseenalaistaakin pääasiassa muiden tieteiden kuin arkeologian luomaa kuvaa keskiajan kirjallisesta kulttuurista. Suomalaisen arkeologian on aika astua tälle tutkimuskentälle. ♦

Janne Harjula
janhar@utu.fi

Arkeologia
Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto

Internetlähteet

Books in Transition –projektin esittely: <http://www.cc.jyu.fi/~merisalo/books.htm> Haettu 28.11.2007.

Niukkanen, M. 2001. Historiallisen ajan maakerrosten ja rakenteiden ajoittaminen – esimerkkinä Helsingin Snellmaninkatu 4–6 http://www.sarks.fi/ap/ap2001/ap2001_04_niukkanen.pdf Haettu 30.12.2007

Norjan kansalliskirjaston tietokanta Bergenin Bryggenin alueen riimukirjoituksista: <http://www.nb.no/baser/runer> Haettu 28.11.2007.

Online-kirjasto Venäjän tuohikirjeistä: <http://gramoty.ru> Haettu 28.11.2007.

Suomen keskiajan kirjallinen kulttuuri –projektin esittely: <http://www.kansalliskirjasto.fi/yleistieto/tutkimustoiminta/pergamentit.html> Haettu 28.11.2007.

Kirjallisuus

Abukhanfusa, K. 2004a. En liten bok om Boken. Skrifter utgivna av Riksarkivet 24. Stockholms medeltidsmuseum, Studiematerial nr 2.

Abukhanfusa, K. 2004b. Stympade böcker. Märkvärdiga blad ur svensk bokhistoria. Skrifter utgivna av Riksarkivet 22. Stockholms medeltidsmuseums utställningskatalog nr 15.

Ahola, M., A. Hyvönen, A. Pihlman, M. Puhakka & M. Willner-Rönnholm (toim.) 2004. Got Woldes. Elämää hansa-ajan Turussa. 18.6.2004–17.2.2005. Turun linna. *Turun maakuntamuseo, näyttelykatalogi* 34.

Appelgren, K. 2000. Tenholan Trollshovdasta löydetty mustepullo/Bläckhornet från Trollshovda i Tenala. *Aboa* 1997/1998, 35–40.

Biddle, M & Brown, D. 1990. Writing equipment. Teoksessa: M. Biddle, I. Goodall, D. Hinton et al. *Object and Economy in Medieval Winchester. Artefacts from Medieval Winchester. Winchester Studies* 7.ii, i. Oxford, 729–747.

Briggs, C.F. 2000. Literacy, reading and writing in the medieval West. *Journal of Medieval History*, Vol. 26, No. 4, 397–420.

Carelli, P. 2001. En kapitalistisk anda. Kulturella förändringar i 1100-talets Danmark. *Lund Studies in Medieval Archaeology* 26. Stockholm.

Clanchy, M. T. 1993. *From Memory to Written Record. England 1066–1307*. Blackwell Publishing. 2nd ed.

de Hamel, C. 1992. *Medieval Craftsmen: Scribes and Illuminators*. British Museum Press.

de Lisitzin, M. 1968. *Koppar Mässing Brons*. Borgå.

Egan, G. 1998. *Medieval Finds from Excavations in London: 6. The Medieval Household: Daily Living c. 1150–c. 1450*. London: The Stationery Office.

FMU I–VIII Finlands Medeltidsurkunder I–VIII. Samlade och i tryck utgivna af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. Helsingfors 1910–1935.

Goubitz, O. 2007. *Purses in Pieces. Archaeological finds of late medieval and 16th century leather purses, pouches, bags and cases in the Netherlands*. Waanders.

Harjula, J. 2002. *Leather Artefacts and Leatherworking in Turku, SW Finland: Tracing the medieval technology and fashion*. Teoksessa: G. Helmig, B. Scholkmann & M. Untermann (toim.) *Medieval Europe* Basel 2002.

3rd International Conference of Medieval and Later Archaeology. Preprinted Papers, Volume 1. Hertingen.

Heikkinen, V. 2005. Lukitaito. Turun Sanomat 25.3.2005.

Hiekkanen, M. 2003. Suomen kivikirkot keskiajalla. Keuruu.

Holl, I. 2000. Funde aus dem Zisterzienserkloster von Pilis. *Varia Archaeologica Hungarica* XI. Budapest.

Knapas, R. 1996. Kirjansidosten historia. Teoksessa: T. Laine (toim.) Kirjahistoria. Johdatus vanhan kirjan tutkimukseen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 647. Vammala. 165–184.

Krüger, K. 2003. Schreibgriffel und Wachstafeln als Zeugnisse von Schriftlichkeit im Mittelalter. Teoksessa: K. Brunner & G. Jaritz (toim.) Text als Realie. Internationaler Kongress Krems and der Donau 3. bis 6. Oktober 2000. Wien, 229–261.

Majantie, K. 2007. Löydöt kertovat elämästä, käsitöistä ja kaupasta keskiajan Turussa. Teoksessa: K. Majantie & K. Motuste (toim.) HIT – History in Turku: Tietoja, taitoja ja löytöjä. Näyttely Turun linnassa 15.6.–23.9.2007. Turun maakuntamuseo, näyttelyesite 42. Raisio.

McDonnell, J. 1988. Romanesque Bookbinding Fragments. Teoksessa: *Miscellanea 1: Medieval Dublin Excavations 1962–81, Ser. B, vol. 2* (1988) Fascicules 1–5. Dublin.

Moreland, J. 2001. *Archaeology and Text*. London.

Mårtensson, A.W. 1961. Styli och vaxtavlor. *Kulturen* 1961, 109–142.

Pihlman, A. & Kostet, J. 1986. *Medeltidsstaden 3, Åbo* (fi. Turku). Varhainen kaupungistumiskehitys ja nykyinen suunnittelu. Turku.

Pihlman, A. & Majantie, K. 2006. Varhainen Turku – Uutta tietoa Turun varhaisista vaiheista. *SKAS* 1/2006.

Pirinen, K. 1996. The Cartulary of Abo Cathedral – A treasure of Finnish Medieval History. Teoksessa: *Registrum Ecclesiae Aboensis eller Åbo Domkyrkas Svartbok*. Facsimile version of the 1890 edition with a new introduction and translations of the original preface and the register of documents with brief introductions. Jyväskylä.

Salminen, T. 2003. Unknown Hands, Trusted Men. Professional Writing in Finnish Medieval Town Administration. Teoksessa: M. Niemi & V. Vuolanto (toim.) *Reclaiming the City. Innovation, Culture, Experience*. *Studia Fennica Historica* 6.

Saloranta, E. 2007. Akatemiantorin alueen varhaisia vaiheita. Teoksessa: K. Majantie & K. Motuste (toim.) HIT – History in Turku: Tietoja, taitoja ja löytöjä. Näyt-

tely Turun linnassa 15.6.–23.9.2007. Turun maakuntamuseo, näyttelyesite 42. Raisio.

Taavitsainen, J.-P. 1981. Sigillfynd gjorda i arkeologiska utgrävningar. *Fornvännen* 76. 215–218.

Tinniswood, A. 1990. Appendix: Scribes' Knives in Manuscript illuminations. Teoksessa: M. Biddle, I. Goodall, D. Hinton et al. *Object and Economy in Medieval Winchester. Artefacts from Medieval Winchester*. *Winchester Studies* 7.ii, i. Oxford, 747–753.

Warncke, J. 1912. Mittelalterliche Schulgeräte im Museum zu Lübeck. Ein Kloakenfund vom Grundstück der alten Lübecker Stadtschule. *Zeitschrift für Geschichte der Erziehung und des Unterrichts* 2, 1912. 227–250.

Whittick, C. & Andrews-Wilson, L. 2006. Who could read and write in Medieval England? Portable Antiquities Scheme, www.finds.org.uk. South-East Regional Newsletter 3/2006.

Willemsen, A. 2002. The Archaeology of Medieval Schools. Teoksessa: G. Helmig, B. Scholkmann & M. Untermann (toim.) *Medieval Europe* Basel 2002. 3rd International Conference of Medieval and Later Archaeology. Preprinted Papers, Volume 2. Hertingen. 421–426.

Woodfield, C. 1981. Finds from the Free Grammar School at the Whitefriars, Coventry, c. 1545–c. 1557/58. *Post-Medieval Archaeology* 15 (1981). 81–159.

Loppuviitteet

1 Kodikologia tutkii käsikirjoituksia kokonaisuutena, valmistusmateriaaleista ja sidontatavoista lähtien. Tutkimus etenee käsialojen tutkimuksen sekä kopistien, siotien ja kirjastonhoitajien merkintöjen avulla kirjoituksen ja sidosten valmistusajan ja paikan määrittämiseen.

2 Kiitän FM Visa Immosta, joka ystävällisesti on muistuttanut kirjoittajaa tästä dokumentista.

3 Erityisen uusiokäytön ryhmän muodostavat käsikirjoitukset, joiden alkuperäinen teksti on myöhemmin pyyhitty tai raaputettu pois ja korvattu uudella tekstillä. Vanhemmat tekstit saattavat kuitenkin vielä olla erotettavissa tai ne voidaan saada näkyviin modernein kuvusmenetelmin. Uudelleenkäytetyistä kirjoitusmateriaalista käytetään nimitystä palimpsesti (engl. palimpsest, kreik. palin + psēstos, uudestaan + raaputettu). Joskus alkuperäisen tekstin ja uusimman kirjoituksen välillä voi olla useiden satojen vuosienkin aikaero. Esimerkiksi keskiajalla uusiokäytettiin monia antiikin aikaisia kirjoituspergamentteja.

4 Kiitän FT Georg Haggrénia, joka ystävällisesti muistutti kirjoittajaa tästä löytöryhmästä.

Lelut viestien välittäjinä – Turun arkeologiset lelulöydöt ja enkulturaatio

Kirsi Luoto

Abstract

Toys as mediums of the message--Turku's archaeological toy finds and enculturation

The play of the children can be seen as a part of the enculturation process. Through it the child learns physical and social skills. Playing and toys can function as mediators of values, norms and rules in the process of enculturation. There are 50 toys in the archaeological source material of the town of Turku, Finland. 29 of these can be dated to the Middle Ages. The archaeological toy finds from Turku are quite unique in the sense that there are so many organic toy finds in the material. The majority of the toys from Turku were made locally by the adults for the children or by children for themselves.

Enkulturaatio eli kulttuuriin oppiminen ja esineet

Yhteisön jatkuvuuden kannalta on ensiarvoisen tärkeää kulttuurin oman tradition siirtyminen sukupolvelta toiselle. Tullakseen yhteisön täysikasvuiseksi- ja valtaiseksi jäseniksi on yksilöiden omaksuttava yhteisönsä kulttuuripääomaa ja sopeuduttava sosiaalisesti kulttuurin sääntöjen mukaisesti. (Au-

kia 1979, 1) Kulttuurinoppimista voidaan kuvailla prosessiksi, jossa yksilö sopeutuu kulttuuriin ja oppii käyttäytymään oman yhteisöllisen roolinsa mukaisesti (Hultkrantz 1960, 101). Tämä valmentautuminen alkaa jo varhaislapsuudessa ja jatkuu jossain määrin läpi koko yksilön elinkaaren (Hirschberg 1965). Nimenomaan jatkuvuutensa vuoksi voidaan kulttuurinoppimista luonnehtia prosessiksi. Tätä prosessia kuvataan kulttuurintutkimuksessa käsitteellä enkulturaatio. (Hultkrantz 1960, 101 ja 102; Therkildsen 1974, 90-92; Talve 1976, 10)

Leikki on osa enkulturaatioprosessia, sillä sen kautta lapsi oppii niin fyysisiä kuin sosiaalisia taitoja. Pelit ja leikit tarjoavat lapselle väylän harjoitella yhteisössä esiintyviä erilaisia rooleja (Stone 1971, 6; Kamp 2001, 19). Leikin avulla lapsi opettelee toimimista kilpailutilanteissa tai yhteistyössä toisten kanssa käyttäen hyväkseen omassa kulttuurissaan hyväksyttyjä sosiaalisia ja fyysisiä toimintatapoja (Kamp 2001, 19 < Sutton-Smith 1989). Leikki voidaan nähdä mallina yhteisöstä, joka valmentaa yksilöä uusiin tilanteisiin ja rooleihin tarjoamalla mahdollisuuden harjoitella erilaisia käyttäytymis- ja ongelmanratkaisumalleja (Kamp 2001, 19).

Lasten leikkikulttuurin voidaan nähdä olevan erottamaton osa kulttuuria, jossa se muotoutuu. Leikkien kulttuurisidonnaisuus onkin havaittavissa niiden tematiikassa. (Kalliala 1999, 50) Etnografisina esimerkkeinä voidaan mainita muun muassa saamelaislasten jäljitteleyleikit, joissa vielä 1900-luvun alkupuol-

liskolla kuvastuivat saamelaisten elinkeinot; poronhoito, metsästys ja kalastus (Päivänsalo 1953, 49).

Esineet, esimerkiksi lelut, voivat osaltaan toimia enkulturaatioprosessissa arvojen, säännösten ja normien välittäjinä. Erityisesti aikuisten lapsille hankkimat tai valmistamat lelut edustavat aikuisten yrityksiä siirtää lapsilleen tiettyjä sukupuoleen, ikään ja sosioekonomiseen luokkaan sidoksissa olevia käyttäytymissäantöjä (Wilkie 2000, 101).

Sosiaalinen sukupuoli

Eräs kulttuurisidonnainen kategoria, jonka lapsi oppii kulttuurin sisäisten sääntöjen ja lakien vaikutuksen alaisena on sosiaalinen sukupuoli, gender¹. Biologis-sosiaalinen sukupuoli-aottelu on kulttuurisidonnainen ja näin myös aina kiinnittynyt tiettyyn historialliseen tilanteeseen. Tämä tarkoittaa sitä, että feminiinisyys ja maskuliinisuus ovat sosiokulttuurisia konstruktioita, jotka ovat sidoksissa tiettyyn aikaan ja paikkaan. (Arnwill-Nordbladh 1998, 67) Gender, joka on eräs keskeisimmistä identiteetin rakennusaineista, peilautuu myös näkyvän kulttuurin osa-alueisiin. Se lävistää melkeinpä jokaisen elämänalueen aina kielestä sosiaaliin rooleihin. (Smith 1991, 85) Kulttuurin materiaallinen puoli ei tässä suhteessa ole poikkeus. Itse asiassa esineellinen kulttuuri on yksi niistä apuvälineistä, joille gender-roolit ja -identiteetit rakentuvat (Gilchrist 1993, 16). Esineellinen kulttuuri vaikuttaa sosiaalisen sukupuolikäsityksen kehitykseen, koska se toimii sen heijastajana ja assosioidaan jo nuoresta pitäen liittyväksi gender-stereotyyppioihin. Toisin sanoen lapsi oppii ymmärtämään materiaallisen kulttuurin kantavan sisällään merkityksiä ja myös purkamaan nämä merkitykset. (Sofaer Derevenski 1997, 196)

Turun arkeologiset lelulöydöt

Turun kaupunkialueen maalöydöistä voidaan leikkikaluiksi luokitella 50 esinettä. Näistä 29:n voidaan katsoa olevan keskiaikaisia. Jäljelle jääneistä esineistä suurimman osan ajoittaminen osoittautui mahdottomaksi puutteellisten kontekstietojen vuoksi. Tyypiltään nämä leikkikalut ovat kuitenkin sellaisia, jotka voisivat olla peräisin myös keskiajalta. Esimerkkeinä mainittakoon punasaviset eläin- ja ihmisfiguurit, joiden ajoittaminen ei joko kontekstietojen puuttumisen ja esineiden katkelmallisuuden vuoksi ollut mahdollista. Maalöytöjen joukossa oli myös neljä sellaista esinettä, jotka mitä ilmeisimmin ovat huomattavasti keskiaikaa nuorempia.

Aineiston leikkikaluihin runsaslukuisimpana esiintyvät pienikokoiset aseiden ja työkalujen jäljitelmät, joista valtaosa voidaan ajoittaa keskiajalle. Ryhmään kuuluvia leikkikaluja ovat lingot, puinen leluveitsi, puiset lelumiekat, rautainen pienoiskirves, puiset nuolet sekä pienikokoiset puiset jouset. Selkeimmin keskiajalle näistä esineistä ajoittuvat puiset jouset, joista suurin osa (7 kappaletta) voidaan dateerata 1300-luvulle tai 1400-luvun alkuun. Lukuun ottamatta yhtä keskiaikaista lelujousta kaikki muut on löydetty Åbo Akademin tontin kaivausten yhteydessä. Tämä selittää osin jousien ajallisen ilmenemisen painottumisen keskiaikaan, sillä Akademin tontin kohdalla orgaaninen löytöaines keskittyi keskiaikaisiin kerroksiin (Harjula 1999, 43; Karvonen 1999, 48). Tästä johtuen keskiaikainen orgaaninen löytöaineisto korostuu Åbo Akademin tontin materiaalissa. Jousten lisäksi keskiajalle voidaan dateerata myös Suurtorilta löydetty lelujousen katkelma, mahdollisen lelumiekan säilä sekä kolme nahkaista linkoa. Loput esineistä eli molemmat puiset nuolet, kaksi lelujousta, kolme linkoa, pieni rautakirves sekä kaksi lelumiekkää

ovat joko peräisin uudelta ajalta tai jäävät ilman tarkempaa ajoitusta.

Lukumäärältään suurena aineistossa esiintyvät myös naudan tai sian jalkapöydän luista valmistetut suristimet. Suristimista neljä voidaan dateerata keskiajalle. Huomionarvoista on, että esinetyyppi on ollut käytössä keskiajalta aina 1800-luvulle saakka. Mielenkiintoinen löytöryhmä aineistossa ovat ihmis- ja eläinfiguurit. Näistä kaksi, puinen nukke ja muodoltaan viitteellinen eläinhahmo, voidaan ajoittaa 1400-luvun alkuun. Nahasta leikeltä ihmisfiguuririvistö kuuluu niin ikään keskiajalle, tarkemmin sanoen 1300-luvun loppuun. Jo edellä mainittuja punasavisia ihmisiä eläinfiguureita (2 + 2 kpl) ei voida siis ajoittaa, mutta on todettava, että samantyyppisiä esineitä valmistettiin Keski-Euroopassa jo keskiajalla nimenomaan leikkikaluiksi (Willemsen 1997, 408-409; Oexle 1992, 394 ja 395; Waterstradt 1987, 148 ja 149; Schütte 1982, 203-207).

Kaarnaveneitä löytyi yhteensä neljä kappaletta. Kolme kaarnaveneistä on keskiaikaisia: yksi 1300-luvun lopusta, toinen 1400-luvun alusta. Kolmannen kohdalla on todettava ainoastaan sen olevan myöhäiskeskiaikainen. Neljäs kaarnavene ajoittuu mitä luultavimmin uudelle ajalle. Turusta on löydetty myös puinen leluvene, jonka tarkempi ajoittaminen ei valitettavasti kontekstietojen perusteella ole mahdollista. Yksittäisinä löytöinä omaa löytöryhmäänsä edustavat tuohinen ja puinen pallo, joiden molempien voidaan todeta olevan peräisin keskiajalta. Tuohipallo ajoittuu 1300-luvun loppuun puisen pallon ollessa tätä hieman nuorempi ja peräisin 1400-luvun puolivälistä.

Ainoina löytöaineiston leikkikaluina, joita tuotiin Turkuun ulkomailta voidaan pitää ke-raamisia miniatyyriruukkuja. Näitä ruukkuja

tai niiden kappaleita tunnetaan Turusta muutamia, joista Åbo Akademin tontin kaivausten yhteydessä löytynyt yksikorvainen astia sekä Kaskenkadulta löydetty ruukku lienevät parhaiten säilyneet kappaleet. Lelukauppa oli jo keskiajalla kansainvälistä ja markkinatapahtumien ja kiertelevien kaupustelijoiden mukana esineet saattoivat levitä laajalle alueelle (Fraser 1972, 67). Tästä kertovat myös miniatyyriruukut, joiden alkuperäisen valmistuspaikka lienee Reininmaalla tai Niedersachsenissa, tarkemmin sanoen Weserjoen alueella. Suurimman osan lähdeaineiston leikkikaluista voidaan kuitenkin katsoa olevan paikallista valmistusta. Leluja ovat tehneet joko aikuiset lapsille tai lapset itselleen tai toisilleen. Suurin osa löydettyistä leluista ei kuulunut organisoidun lelukaupan piiriin. Esimerkiksi puisia leluveneitä ja -miekkoja on oletettu valmistetun nimenomaan paikallisesti (Willemsen 1997, 406).

Turun leluLöydöt ja kulttuuriin oppiminen

Muun lapsiin liittyvän materiaalsen kulttuurin ohella myös lelut kertovat meille aikuisen suhtautumisesta lapsiin ja lapsuuteen keskiajalla, jolloin joidenkin tutkimusten mukaan lapsuutta ei olisi ollut käsitteenä edes olemassa. Kuitenkin arkeologinen löytöateriaali jo yksistään kertoo meille lapsista ihmisryhmänä, jolla oli oma materiaalsen kulttuurinsa. Leikkikalujen joukossa on niin aikuisten lapsille valmistamia tai hankkimia kuin lasten itse itselleen tekemiä leluja. Lapsille suotiin mahdollisuus leikkiin, heillä nähtiin olevan oikeus omaan ajankäyttöön työnteon ja oppimisen ohessa. Vaikka lasten elämää varjostivat keskiajalla kenties nykyistä useammin elämän synkät puolet, kuten sairaudet, raskas työ, laiminlyönti jopa väkivalta, käsitettiin lapset jo tuolloin omaksi ryh-

mäkseen, jota kohtaan osoitettiin huolenpitoa ja jonka hyvinvoinnista haluttiin huolehtia.

Nykyisten kehitys- ja sosiaalipsykologisten tutkimusten mukaan voidaan leikki nähdä osana lapsen kulttuurinoppimisen prosessia. Leikin kautta lapsi oppii niin fyysisiä kuin sosiaalsiakin taitoja. Keskiajan kirjallisissa lähteissä esiintyy mainintoja siitä, kuinka lapset leikkiessään jäljittelivät aikuisten toimia tai puhetapaa (Shahar 1990, 223). Tietyt leikkikalut voidaankin nähdä tällaisen imitoivan leikin välineinä. Esimerkiksi savisia ihmishahmoja esiintyy jo keskiajalla. Usein nämä hahmot kuvaavat ritarivarustuksiin puettuja miehiä ratsuineen. Toisaalta yleisiä olivat myös saviset naishahmot. On esitetty, että tällaiset savifiguurit voitaisiin jakaa poikien ja tyttöjen leluihin niin, että pojat olisivat leikkineet nimenomaan ratsastajahahmoilla ja tytöt naishahmoilla. Leikit olisivat saattaneet kuvastaa vaikkapa turnajaisia, joissa sukupuolten välinen roolijako oli selkeä. Savihahmojen ja turnajaisleikin on nähty olevan kuin miniatyyri myöhäiskeskiajan aatelisten aikuisten maailmasta. Lasten leikeissä olisivat kuvastuneet todellisen elämän roolimallit. (Oexle 1992, 395)

Turun keskiaikaisesta leluaineistosta voidaan edellä esitetystä näkökulmasta tarkastella parhaiten kahta leluryhmää, ihmisfiguureita sekä aseiden ja työkalujen jäljitelmiä. Nuket ovat mitä sopivimpia roolileikkeihin, sillä ne tarjoavat leikkijälle mahdollisuuden valita itselleen mieluisin mitä erilaisimmista todellisista ja kuvitelluista rooleista. Leikkiessään läheiseksi ja tärkeäksi koettua hahmoa lapsi samalla imitoi tiettyjä hänen mielessään rooliin kiinnittyneitä tapoja toimia ja käyttäytyä. Nukkeleikkeihin voidaan kytkeä myös niin ikään Åbo Akademin tontin kaivauksilta löydetty miniatyyriruukku. Saviset eläinhahmot

sekä kaarna- ja puuveneet voidaan myös nähdä lasten imitoivan leikin välineinä.

Millaisista rooleista keskiajan lasten leikeissä meille kertovat puolestaan aseiden ja työvälineiden jäljitelmät, joita nimenomaan Åbo Akademin aineistossa on runsaasti? Puiet nuolet, jouset ja miekat voidaan liittää keskiajan yhteisön maskuliinisiin roolimalleihin, joita kaupungin lapsille olivat varmasti sotilaat. Sota ja väkivalta olivat keskiajalla lähempänä lasta ja lapsen mielikuvalle tietynlaisesta miehenmallista oli varmasti saatavilla aineksia jokapäiväisestä elämästä. Toisaalta pieniä jousia ja linkoja ovat lapset voineet käyttää oikeasti pikkueläinten, esimerkiksi lintujen metsästämiseen. Tällöin niiden voidaan katsoa leikin ohella myös harjaannuttavan lapsen tulevaisuudessa tarvitsemia taitoja. Jo itse esineen tekeminen oli osaltaan harjoitusta.

Edellä kuvatut roolit ovat rajusti yksinkertaistettuja käsityksiä keskiaikaisen yhteisön tarjoamista roolimalleista. Silti niiden kautta voidaan valottaa sellaisia esineellisen kulttuurin puolia, joita harvemmin arkeologisen löytömaterian esittelyn yhteydessä tuodaan esille. Esineet, myös lelut, heijastavat ilmenemiskulttuuriaan ja toimivat osana kulttuurinoppimisen prosessia. Esineisiin liitetään tiettyjä arvolatauksia ja niiden avulla voidaan välittää näitä arvoja eteenpäin tuleville polville. Näin myös keskiaikaiset leikkikalut ovat toimineet osana sukupolvien välistä kommunikaatiota. ♦

FM Kirsi Luoto
luoto.kirsi@gmail.com

Vihinkuja 3 d 23
33820 Tampere

Kirjallisuus

- Alanen, L. 1992. *Modern Childhood? Exploring the "child question" in sociology*. Kasvatustieteiden tutkimuslaitos. Jyväskylä.
- Arnwill-Nordbladh, E. 1998. Genuskonstruktioner i nordisk vikingatid. Förr och nu. *Gotarc. Gothenburg Archaeological Thesis, Series B*, No. 9.
- Aukia, M. 1979. Suomenkielisen maaseudun lasten kulttuurinoppimisjärjestelmästä n. 1890-1940. Ensimmäinen oppimiskausi, ruokailutapojen ja työnteon oppiminen. Lisensiaatintutkielma. Suomalainen ja vertaileva kansatiede. Turun yliopisto. (painamaton)
- Fraser, A. 1972. *A History of Toys*. Spring Books. Frankfurt am Main.
- Gilchrist, R. 1993. *Gender And Material Culture. The Archaeology of Religious Women*. Routledge. London and New York.
- Harjula, J. 1999. Asusteita ja esineitä. SKAS 4/1999, 43-47.
- Hirschberg, W. 1965. *Wörterbuch der Völkerkunde*. Alfred Kröner Verlag. Stuttgart.
- Hultkrantz, Å. (ed.) 1960. *International Dictionary of Regional European Ethnology and Folklore*, Vol. I. Rosenkilde and Bagger. Copenhagen.
- Kalliala, M. 1999. *Enkeliprinsessa ja itsari liukumäessä. Leikkikulttuuri ja yhteiskunnan murros*. Gaudeamus. Tampere.
- Kamp, K. A. 2001. Where Have All the Children Gone? The Archaeology of Childhood. *Journal of Archaeological Method And Theory*, Vol. 8, Number 1, 1-34.
- Karvonen, J. 1999. Puuastiat ja puuesineet. SKAS 4/1999, 48-54.
- Oexle, J. 1992. Kinderspiel im mittelalterlichen Konstanz. *Stadtluft, Hirsebrei und Bettelmönch. Die Stadt um 1300*. Katalog zur Ausstellung Stadtluft, Hirsebrei und Bettelmönch - Die Stadt um 1300. Landesdenkmalamt Baden-Württemberg und der Stadt Zürich. Stuttgart, 392-395.
- Päiväsalo, P. 1953. Lappalaisten lastenhoito- ja kasvatustavoista. *Suomen kasvatus-sosiologisen yhdistyksen julkaisuja* No. 8.
- Schütte, S. 1982. Spielen und Spielzeug in der Stadt des späten Mittelalters. Aus dem Alltag der mittelalterlichen Stadt. Handbuch zur Sonderausstellung vom 5. Dezember 1982 bis 24. April 1983 im Bremer Landesmuseum für Kunst- und Kulturgeschichte (Focke-Museum) Red.
- Wittstock J. s. 201 - 210. *Hefte des Focke Museums* Nr. 62. Bremer Landesmuseum für Kunst- und Kulturgeschichte (Focke-Museum). Bremen, 201-210.
- Shahar, S. 1990. *Childhood in the Middle Ages*. Routledge. London and New York.
- Smith, J.C. 1991. Gender and the Construction of Reality. Ed. Walde D. & Willows N.D. *The Archaeology of Gender. Proceedings of the Twenty-Second Annual Conference of the Archaeological Association oh the University of Calgary*. The University of Calgary, Archaeological Association. Canada, 84-95.
- Sofaer Derevenski, J. 1997. Engendering Children, Engendering Archaeology. Ed. Moore, J. & Scott, E. *Invisible People and Processes. Writing Gender and Childhood into European Archaeology*. Leicester University Press. London and New York.
- Stone, G.P. 1971. The Play of Little Children. Ed. Heron, E.E. & Sutton-Smith, B. *Child's Play*. John Wiley & Sons Inc. New York, 4-114.
- Sutton-Smith, B. 1989. Games as models of power. Ed. Bolton R. *The Content of Culture: Constants and Variants: Studies in Honor of John M. Roberts*. HRAF Press. New Haven, Connecticut, 3-18.
- Talve, I. 1976. Johdantoluku. Kansankulttuurin muuttumisesta Suomen maaseudulla n. 1880-1940. *Turun yliopiston kansatieteen laitos, Monisteita* 12.
- Therkildsen, M. 1974. Bondens børn. *Folk og Kultur*. København, 90-116.
- Wilkie, I. 2000. Not merely child's play. Creating a historical archaeology of children and childhood. Ed. Sofaer Derevenski J. *Children And Material Culture*. Routledge. Cornwall, 100-113.
- Willemsen, A. 1997. Medieval Children's Toys in the Netherlands. Production, Sale, and Trade. Ed. Boe G. & Verhaeghe F. *Material Culture in Medieval Europe*. Papers of the "Medieval Europe Brugge 1997" Conference, vol. 7. *I.A.P. Rapporten* 7. Zellik, 405-412.

Loppuviitteet

- 1 Gender = Kulttuurisidonnainen, sosiaalisesti ilmevä sukupuolikategoria. Gender-roolilla tarkoitetaan kulttuurisidonnaisia odotuksia, jotka kohdistuvat naisiin ja miehiin ts. sitä, miten naisten ja miesten odotetaan käyttäytyvän. Gender-identiteetti puolestaan edustaa yksilön näkemystä omasta gender-roolistaan ja ilmentää henkilön omaa maskuliinisuutta tai feminiinyyttä. (Gilchrist 1993, 8 ja 16)

Rakennusten kätköt -kommunikaatiota yliluonnollisen kanssa

Sonja Hukantaival

Abstract

The article discusses building deposits as communication with supernatural powers. First building deposits are defined and some research problems are stressed. Then the symbolic meanings of the deposits are interpreted with the help of folklore. From this point of view it seems that building deposits were mainly placed to ward off malignant powers or as offerings to benignant ones. It is also pointed out that the borders of a household were considered weak and in need of magic protection.

Keywords: building deposit, ritual, supernatural, communication.

saatu. Ehkä sillä sitten kutsuttiin tai manattiin pois tiettyjä henkiä, mene ja tiedä, Reinikka nauraa.”

Joskus arkeologikin törmää tämän tyyppisiin merkillisiin löytöihin, esimerkiksi Raision Mullista löytyi rakennuksen jäännöksen seinän alta lampaan luuranko (Pietikäinen 1996, 82–83). Eikä aina suinkaan tarvitse olla kyse eläinten luista, vaan esimerkiksi Naantalista löytyi kaivauksilla rautainen kynttelikkö uunin perustukseen asetettuna (Uotila & Lehtonen 2002, 7–8, KM 2002042:655).

Tämä artikkeli pyrkii vastaamaan ainakin joihinkin näiden löytöjen synnyttämiin kysymyksiin.

Mikä on rakennuskätkö?

”...objects that are deliberately deposited, not as refuse or in connection with death rituals...” (Osborne 2004, 1)

Johdanto

Sanomalehti Pohjalainen (Siltala 2006) kertoo Juvassa sijaitsevasta Heikki Reinikan kotitalosta:

”Kun talo remontoitiin täydelleen vuonna 1959 muut seinät ulkolaudoitettiin rimoineen uudelleen, mutta pohjoispääty sai jäädä. - Silloin koko talo nostettiin ylös sen aikaisilla tunkeilla ja jopa perustuskivet oikaistiin uudelleen. Mielenkiintoinen yksityiskohta oli, että takan alta löytyi hevosen luuranko. Isä sitä silloin selvitti, että mitä taikuutta tai noituutta moinen on, mutta selvyyttä ei asiaan

Rakennuskätkön määrittely ja tunnistaminen

Rakennuskätkön määrittelyssä tärkein asia on sen tahallisuus. Rakennuskätkö on rakennuksen alle tai rakenteisiin *tahallisesti* kätketty esine tai muu objekti. Tässä vaiheessa määrittelyä kätkön merkitys on vielä avoin. Rakennuskätkö voi siis olla 1) arvoesinekätkö (varkailta piiloon pistetty arvoesine), 2) osana tiiviste- tai eristemateriaalia (esim. seinän tiivisteinä on voitu käyttää nahan leikkuu-

jätettä, jossa joukossa on vanha rikkinäinen kenkäkin), 3) uhri- tai taikakätkö (johon tämä artikkeli keskittyy) tai 4) dokumenttikätkö (rakennusajankohdan dokumentteja, esim. päivän sanomalehti, kätketty ”jälkipolvien iloksi”) (Fingerlin 2005). Perinteisesti ajattelun kätkön merkitys siis voi olla joko käytännöllinen tai ”ritualistinen” tai myös molempia yhtäaikaan (Fogelin 2007, 60). Tästä eteenpäin artikkelissa keskitytään nimenomaan ritualisoituihin kätköihin (tässä tapauksessa uhri- ja taikakätköt) ja niiden tutkimiseen liittyviin seikkoihin.

Ritualisoidun kätkön tunnistamisessa on kaksi huomioon otettavaa seikkaa, joista ensimmäistä painotetaan vahvasti. Tämä onkin kätkön löytöyhteys eli *konteksti*. Ritualisoidut rakennuskätköt sijaitsevat tulisijan yhteydessä tai rakennuksen rajapinnoilla: nurkissa, seinissä, lattian alla tai kattorakenteissa. Kätköjä esiintyy myös erityisesti rakennuksen aukojen (kynnykset, ikkuna-aukot, savupiippu) yhteydessä. Esihistorialliset rakennuskätköt sijaitsevat usein paalunsijoissa, ainakin Etelä-Skandinaviassa (Carlie 2004, 190).

Toinen seikka, joka saattaa auttaa löydön tunnistamisessa ritualisoiduksi rakennuskätköksi on itse *kätketty objekti*. Tiettyjä objekteja on eri alueilla suosittu, esimerkiksi monin paikoin Brittein saarilla ja Keski-Euroopassa suosittuja kätkettäviä ovat historiallisella ajalla olleet kengät, kokonaiset kissat ja hevosenkallot (Merrifield 1987, 128–136). Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa kerätty kansanperinne antaa kuvan meillä suosituista kätkettävistä. Suomen Kansan Muinaisia Taikoja -sarjassa julkaistujen esimerkkien valossa näyttäisi siltä, että terävät metalliesineet (veitset, kirveet, sirpit...), rahat, elohopea (pullosta tai esim. linnun kynäsulassa) ja eläinten luista kallot, leuat, sarvet ja raajojen luut ovat meillä olleet suosittuja. Omana

kansainvälisesti erittäin laajalle levinneenä ryhmänä on ukonvaajat eli kivikautiset työkalut (Huurre 2003).

Vaikka tiettyjä objekteja on selvästikin suosittu, kansanperinteen esimerkeistä käy kuitenkin hyvin ilmi, että monenlaiset sekä arkiset että erikoisemmatkin esineet ovat kelvanneet kätkettäviksi. Niinpä pitääkin muistaa, ettei sulje ritualisoidun kätkön mahdollisuutta pois, vaikka esine olisikin ”epätyypillinen”. Valittavasti riittävän laaja arkeologinen aineisto, joka antaisi tarkempaa kuvaa eri aikojen kätköperinteistä, puuttuu vielä toistaiseksi.

Rakennuskätköjen tutkimuksen ongelmat

Rakennuskätköjen tutkimukseen liittyy monenlaisia ongelmia. Ensimmäiset ongelmat liittyvät kätköjen tunnistamiseen ja dokumentoimiseen kenttäolosuhteissa. Ensinnäkin vaaditaan kaivajalta ammattitaitoa ja ilmiön tuntemusta, jotta hän huomaa, että löytö on *in situ* ja mahdollisesti tahallisesti kätketty, ja hänen pitää ilmoittaa löydöstään kaivausjohtajalle tai muulle henkilölle, joka on vastuussa dokumentoinnista. Lisäksi löytöjen arvottaminen ja talteenotto voivat vaikuttaa kätköjen huomaamiseen, esimerkiksi kaikilla kaivauksilla ei oteta luita lainkaan talteen ja näin ollen niihin ei löydettyessä kiinnitetä paljon huomiota.

Toinen kätkön tunnistamisen ongelma liittyy kätkön tahallisuuden tunnistamiseen. Miten voidaan kaivauksilla erottaa vahingossa hukatut esineet tahallisesti kätketyistä? Tämä ongelma on erityisen huomattava kun on kyse rahalöydöistä. Pieninä esineinä rahat putoavat helposti ja voivat vierähtää lattialautojen välistä lattian alle. Jälkeenpäin hukattuja rahoja voi olla mahdotonta erottaa tahallaan lattian

alle laitetuista. Joskus voi epäselvissä tapauksissa olla pakko jättää tulkinta avoimeksi. On myös otettava huomioon, että kuten Kari Uotila (2007, 23) huomauttaa, rakennettaessa perustuskuoppa on usein täytetty vanhemman asutuksen jäänteitä sisältävällä maa-aineksella, joka on usein löytörikasta.

Oma pulmansa on myös kokonaisten eläinten kätkötkunnassa. Esimerkiksi monissa Euroopan maissa suosittu eläin, kissa, voi olla lajityypillisen käyttäytymisensä vuoksi hankala tulkita. Kissa tunkee mielellään itsensä ahtaisiin koloihin, joista se ei aina pääse omin avuin pois (aina välillä saa uutisissa lukea kissasta, jota palokunnankin avulla yritetään pyydystää rakennuksen rakenteista). Pitää siis pohtia, onko mahdollista että kokonaista luurankona löytyvä eläin olisi voinut jäädä vahingossa loukkuun. Kummassakaan yllä mainitussa esimerkissä (Jurvan hevonen ja Mullin lammas) tällaisesta tuskin kuitenkaan on epäilystä.

Mahdollista kätköä dokumentoidessa pitäisi luonnollisesti kiinnittää huomiota siihen, että kätkön konteksti tulisi mahdollisimman tarkasti kirjattua ylös. Kaivauksilla, joissa löydöt dokumentoidaan vain maayksikön tai ruudun tarkkuudella, mahdolliset kätköt ovat auttamattomasti saavuttamattomissa. Pelkkien tarkkojen koordinaattien lisäksi olisi toivottavaa, että mahdollisen tahallisen kätkön konteksti kirjattaisiin sanallisestikin mieluiten sekä rakenteen kuvauksessa että löytöluettelossa. Jos vielä huomaa ottaa valokuvan kätköstä *in situ* ja/tai piirtää sen karttaan, tilanne on ihanteellinen.

Seuraavat ongelmat liittyvät kätkön merkityksen pohdintaan. Voidaanko luotettavasti erottaa käytännöllinen kätkö (esim. arvoesinekätkö) ritualistisesta (esim. taika-kätkö)? Kysymys saattaa olla perusajatuksel-

taan väärä, sillä monet tutkijat (esim. Brück 1999 ja Bradley 2005) ovat kritisoineet merkitysten jakoa käytännöllisiin ja ritualistisiin. Kuten Lars Fogelin (2007, 60) asian ilmaisee: vaikka teko olisi taloudellisesti rationaalinen, se ei tarkoita sitä, ettei se voisi samalla olla myös uskonnollisesti motivoitunut. Jakoa voi kritisoida myös siksi, että ritualistinen toiminta on usein tekijänsä maailmankuvallisessa kontekstissa täysin loogista toimintaa (Brück 1999, 321).

Vaikka luovuttaisiinkin kaksijakoisesta käytännöllinen/ritualistinen -ajattelusta, haluamme kuitenkin yleensä pohtia kätkön taustalla olevia symbolisia merkityksiä. Itse asiassa kaksijakoisuudesta luopuminen mahdollistaa tämän asian syvempää luotaamista, asiaa voidaan katsoa useammasta näkökulmasta. Tällainen ajattelu on tosin vielä (ainakin kirjoittajan osalta) alkutekijöissään ja vaatii tarkempaa pohdintaa.

Kätköt kommunikaationa

”...but in an act directed at communication with or concerning supernatural (i.e. transcendent) powers.” (Osborne 2004, 1)

Kansanperinne analogiana

”Navetan ja tallin kynnyksen alla tai itse kynnyksessä on ennen pidetty pientä elohopeapulloa, sillä noita ei sellaisen kynnyksen yli pääse.” (SKMT IV:1, 32)

Kätköjen symbolisten merkitysten tavoittamisessa olen käyttänyt ehkä tavallisinta lähestymistapaa, eli historiallisten ja etnohistoriallisten lähteiden käyttöä analogiana (Fogelin 2007, 63). Suomessa on kerätty 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa ahkerasti

kansanperinnettä arkistoihin ja samalla on talletettu monenlaisia kuvauksia rakennuskätköistä. Näitä kuvauksia on myös julkaistu kiitettävä määrä Suomen Kansan Muinaisia Taikoja -sarjassa. Usein esimerkit ovat yllä olevan kaltaisia, niissä kuvataan lyhyesti, mitä ja mihin on kätketty sekä kätkemisen syy. Luonnollisesti arkistoihin talletetun kansanperinteen käyttö tutkimuksessa vaatii omanlaista lähdekritiikkiä (ks. esim. Issakainen 2004).

Kun näitä yllä mainittuja julkaistuja kätkökuvauksia tarkastelee, voi kerätä muutamia toistuvia selityksiä kätkemiselle:

- Kätkö on asetettu uhriksi (haltialle)
- Kätkö on asetettu tuomaan hedelmällisyyttä
- Kätkö on asetettu suojelemaan pahoilta voimilta
- Kätkö on asetettu vahingoittamaan rakennuksen asukkaita
- Kätkö tuo onnea

Näistä neljäs erottuu muista pahantahtoisena taikuutena. Erona muihin on, että pahantahtoinen kätkö asetetaan jonkun toisen rakennukseen, kun taas hyväntahtoiset aina omaan. Näyttäisi siltä, että perinteen talletusajankohtana kolmas merkitys on ollut suosituin. Kätköjen on ajateltu suojelevan erityisesti noituudelta ja muilta meidän näkökulmastamme yliluonnollisilta voimilta.

Jonkin verran on huomattavissa tiettyjen objektien suosimista eri merkityksissä. Uhrikätköt sisältävät lähes aina vähintään yhden rahan. Hedelmällinen eläin (esim. jänis) on sympateettisen magian logiikan mukaan asetettu tuomaan hedelmällisyyttä, pahoja voimia karkottamaan ovat erityisen hyviä terävät metalliesineet ja elohopea, ja kuolleen kanssa

kosketuksissa olleet objektit toimivat pahantahtoisessa kätkössä. Tämä jako ei suinkaan ole ehdoton, vaan objektit ja merkitykset ovat myös sekoittuneet. Voisi arvella, että ajatus kätköstä vain onnea tuottamassa on myöhäinen selitys. Se on ehkä annettu kun alkuperäiset, tarkemmat merkitykset ovat olleet unohtumassa, sillä siinä ei ole havaittavissa tiettyjen objektien suosimista, vaan mikä tahansa edellä mainituistakin sopii tähän.

Kätkön merkitykset

Kätköt sijaitsevat tulisijan yhteydessä ja rakennuksen rajapinnoilla. Erityisesti rakennuksen aukkojen on ajateltu olevan kätkön tarpeessa. 1600-luvun noituutta ja taikuutta noitaoikeudenkäyntien pöytäkirjojen avulla tutkinut Jari Eilola (2003, 315) kirjoittaa, että kotitalouden rajat koettiin heikoiksi. Erityisen heikkoja kohtia olivat savupiiput, ovi- ja ikkuna-aukot, sillä näiden kautta noidat kulivat sisään ja niiden päällä seisoen sanottiin kiroukset ja suoritettiin noitumiset. Eilola (2003, 187, 226) auttaa myös ymmärtämään vahingoittavan kätkön toimintaperiaatteen. Hän toteaa, että taikuudessa kyse oli rajojen vahvistamisesta ja kontrolloimisesta, vahingoittavassa noituudessa taas niiden rikkomisesta. Vahingoittava kätkö siis rikkoo toisen kotitalouden rajat, aivan kuten Eilolakin huomauttaa, omaan piiriin tullut vieras esine saattoi muodostaa vaaran.

Touko Issakainen, joka puolestaan on tutkinut 1800-luvun taika-perinnettä, on huomannut saman ilmiön. Hän toteaa, että jokapäiväinen elämänpiiri määrittyi ulkopuolisten voimien alituisesti uhkaamaksi alueeksi. Omaan reviiriä ei voinut sulkea kokonaan, joten se oli pyrittävä taikuudella suojaamaan niin hyvin kuin mahdollista (Issakainen 2005, 272). Kun tarkastelee analogiana käyttämäni kansan-

perinnettä, huomaa, että noituutta ja muita ”yliluonnollisia” voimia on pidetty todellisenä uhkana. Ihmiset uskoivat yleisesti toisillaan olevan kyky noitumiseen: paha sana, kirous tai jopa vihamielinen ajatus saattoi vahingoittaa (Nenonen & Kervinen 1994, 39–41, 60–61).

Rakennusta yliluonnollisilta voimilta suojeleva kätkö kommunikoi niiden kanssa eräänlaisena stop-merkinä, joka estää pahan sisäänpääsyn tai ”pelättinä”. Tämä käy ilmi sellaisista maininnoista kuin *”...mara... pelkää teräkaluja”* (SKMT IV:3, 1341) tai *”...elohopea esti noidan pääsemästä navetan kynnyksen yli”* (SKMT IV:3, 1345). Toinen vaihtoehto on, että kätkö tekee pahantahtoisen noituuden tehottomaksi: *”Sen jälkeen eivät kateiden kirot eivätkä taiat lehmiin pysty”* (SKMT IV:3, 1343) , *”...niin noidat eivät voi mitään tehdä, vaikka käyvätkin navetassa...”* (SKMT IV:3, 1340) tai suorastaan kääntää pahantahtoisen taian noitaa vastaan: *”Jos siten mitä tahansa ilkeyttä aikoo tehdä, niin itse saapi sen kärsiä, mitä toiselle tahtoo tehdä”* (SKMT IV:1, 29).

Uhrikätkö kommunikoi myös ”yliluonnollisen” kanssa. Uhri on yleensä kohdistettu maanhaltialle, josta tulee uhrin hyväksytyään kodinhaltia: *”...sillä maan haltija asuu sillä aarteella ja on mielissään niin rikkaasta aarteesta, jossa on kolmen kuninkaan rahaa”* (SKMT IV:1, 29). Uhrilla voitiin myös käydä kauppaa, jolloin joltakin tarkemmin mainitsemattomalta voimalta (haltia?) ostettiin menestystä: *”Minä ostan tällä terveyttä ja onnee...”* (SKMT IV:1, 31). Vaikka hedelmällisyysmagia näyttäisikin tässä tapauksessa toimivan lähinnä sympateettisen magian logiikalla, voidaan ajatella, että siinäkin tapauksessa esitetään toive (haltialle?) näyttämällä esimerkki siitä mitä halutaan. Tässäkin tapauksessa ky-

seessä voi olla jonkinlainen ”kaupankäynti”. Kuten yllä olevasta esimerkistä näkyy, nimenomaan ”onnea” voitiin ostaa joltakin voimalta. Lisäksi noituudelta suojattu rakennus oli ”onnekas” rakennus. Onni (osa, lykky) onkin ollut tärkeä käsite kansanuskossa (Virtanen 1999, 230–280). Kätkö voi siis tuoda onnea kahdella tavalla. Toisaalta sillä voidaan suojata oma alue onnea pilaavalta noituudelta ja toisaalta sillä voidaan ostaa onnea hyvän- tahtoiselta voimalta (haltialta?).

Toisaalta Jari Eilolan (2003) havainnot 1600-luvun noituuskäsityksistä ja Touko Issakaisen (2006) vastaavat huomiot 1800-luvusta sekä Suomen Kansan Muinaisia Taikoja -sarjassa julkaistut kätköesimerkit antavat kuvaa hyvin samantapaisista maailmankuvan aineksista. Tämä tukee ajatusta siitä, että käsitykset yliluonnollisesta ovat hitaasti muuttuvaa mentaalista kerrostumaa (Eilola 2003, 16–17).

Se ei kuitenkaan tarkoita sitä, ettei minkäänlaista muutosta ole voinut tapahtua. Mielikuvat voivat säilyä tai ne saattavat saada uusissa yhteyksissä uusia merkityksiä (Eilola 2003, 16–17). Jotkut tutkijat ovat pyrkineet löytämään eri merkitysten evoluution. Usein on ehdotettu, että kätköt olivat alunperin nimenomaan esikristilliseen uskontoon kuuluneita uhrilahjoja ja tapa olisi ensin ”rappeutunut” maagiseksi suojeluksi ja lopuksi onnenkaluksi (ks. esim. Carlie 2004, 217–219). Tämä on toki hyvinkin mahdollista, mutta siinä tapauksessa vanhemmatkin merkitykset ovat pysyneet ajan saatossa uusien rinnalla, kuten käyttämäni kansanperinne on näyttänyt. Muutosta perinteessä kuitenkin on havaittu, esimerkiksi ruotsalainen Ann-Britt Falk (2006) on tutkinut kätköperinteen dynaamisuutta Etelä-Skandinaviassa. Hän on huomannut ajallista muutosta sekä valitun objektin että kontekstien osalta.

Lopuksi

Tämän artikkelin kaksiosaisuutta on seurannut Joan Osbornen määritelmä erityis- asemassa oleville esineille: ”...objects that are deliberately deposited, not as refuse or in connection with death rituals but in an act directed at communication with or concerning supernatural (i.e. transcendent) powers” (Osborne 2004, 1). Artikkelissa on kansanperinteen avulla lähestytty rakennuskätköjen symbolisia merkityksiä nimenomaan kommunikaationa yliluonnollisen kanssa. Samalla on kuitenkin todettu, että ajatus ei ole täysin ongelmaton. Muitakin lähestymistapoja voidaan käyttää.

Rakennuskätkö on objekti kontekstissaan. Mitään tietynlaisia vain kätkettäviksi tarkoitettuja esineitä ei ole (ainakaan meillä) valmistettu, vaan kätkettävät objektit ovat useimmiten muissa konteksteissa tavallisia arkiesineitä. Kirveellä on varmaan rautaisuutensa ja terävyytensä ansiosta yleisesti uskottu olevan pahoja henkiä karkoittava voima, mutta arkiesine muuttuu rituaaliesineeksi vasta kun sitä käytetään rituaalissa, tässä tapauksessa rakennuskätkönä. Vasta esineen käyttö tietys- sä kontekstissa luo sen ”pyhyiden” (Fogelin 2007, 61; katso myös Bradley 2005). ♦

Sonja Hukantaival
FM, jatko-opiskelija
somaal@utu.fi

Kulttuurien tutkimuksen laitos / arkeologia
Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto

Käytetyt lyhenteet:

SKMT Suomen Kansan Muinaisia Taikoja

Arkistolähteet:

Pietikäinen, Taina 1996: Raisio, Ihala, Mullin edus- pelto. Myöhäisrautakautisen asuinpaikan tutkimuskaivaus 3.6.–31.10.1996. Kaivausraportti. Turun yliopisto, arkeologian arkisto.

Uotila, Kari & Lehtonen, Hannele 2002: Naantali Man- nerheiminkatu 13–17. Vesi- ja viemärikaivannon arkeologinen valvonta ja tutkimus. Kaivausraportti. Museo- virasto, Rakennushistorian osasto.

Kirjallisuus:

Bell, Catherine 1992: *Ritual Theory, Ritual Practice*. New York.

Bradley, Richard 2005: *Ritual and Domestic Life in Prehistoric Europe*. Lontoo.

Brück, Joanna 1999: Ritual and Rationality: Some Problems of Interpretation in European Archaeology. *European Journal of Archaeology* 2:3, 313–344.

Carlie, Anne 2004: *Forntida byggnadskult: Tradition och regionalitet i södra Skandinavien*. Riksantikvarieämbetet: arkeologiska undersökningar, Skrifter No 57. Malmö.

Eilola, Jari 2003: *Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittelemisen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa*. Helsinki.

Falk, Ann-Britt 2006: My home is my castle. Protection against evil in medieval times. Andrén, A., Jennbert, K. & Raudvere, C. (toim.): *Old Norse Religion in Long-Term Perspectives. Origins, Changes, and Interactions*. Lund, 200–205.

Fingerlin, Ilse 2005: Gebäudefunde unter Dächern und zwischen Böden. Ericsson & Atzbach (toim.): *Depotfunde aus Gebäuden in Zentraleuropa – Concaled Finds from Buildings in Central Europe*. Archäologische Quellen zum Mittelalter 2. Berlin.

Fogelin, Lars 2007: The Archaeology of Religious Ritual. *Annual Review of Anthropology* 2007: 36, 55–71.

Haavio, Martti 1942: *Suomalaiset kodinhaltijat*. Porvoo.

Huurre, Martti 2003: Ukkosennuolia ja käärmeitten kä- räjäkiviä. Saarnisto, M. (toim.): *Viipurin läänin historia I: Karjalan synty*. Lappeenranta, 168–169.

Issakainen, Touko 2004: Taikatekstien arkistokontekstit ja hermeneuttinen tutkimusote. Kurki, T. (toim.): *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Pieksämäki, 111–137.

Issakainen, Touko 2005: Warokeino ja muita temppuja talon turvaksi. Taikoja 1800-luvulta. Heikkinen, V. (toim.): *Tekstien arki. Tutkimusmatkoja jokapäiväisiin merkityksiimme*. Tampere, 261–275.

Merrifield, Ralph 1987: *The Archaeology of Ritual and Magic*. Lontoo.

Nenonen, Marko & Kervinen, Timo 1994: *Synnin palkka on kuolema. Suomalaiset noidat ja noitavainot 1500–1700-luvulla*. Keuruu.

Osborne, Robin 2004: Hoards, votives, offerings: the archaeology of the dedicated object. *World Archaeology* Vol. 36 (1), 1–10.

Siltala, Hannu 2006: Reinikan pohjoisseinä on paanun mallista pärettä. *Pohjalainen* 24.3.2006.

Suomen Kansan Muinaisia Taikoja: III Maanviljelystaikoja (1912); IV:1-2 Karjaitaikoja (1933); IV:3 Karjaitaikoja (1934). SKS.

Uotila, Kari 2007: Aboa Vetus – museon kivirakennusten tutkimukset v. 2002–2006. *SKAS* 2/2007, 18–27.

Virtanen, Leea 1999: *Suomalainen kansanperinne*. Porvoo.

Vuorela, Toivo 1979: *Kansanperinteen sanakirja*. Porvoo.

KIINNOSTAAKO muinaistieteellinen laiva- ja bussimatka Pietari - Vanha Laatokka - Novgorod, SKAS:n edellisessä numerossa kuvattuihin kohteisiin, elokuussa 2008. Matkan isäntänä toimii arkeologi Dr. Sergei Trojanovski. Tiedot täsmentyvät myöhemmin. Alustavat ilmoittautumiset 15.4. mennessä Aaro Söderlundille sähköpostiosoitteeseen aaro@soderlund.fi.

Keskiaika museossa – matkailututkimuksen näkökulmia

Maija Kärki

Abstract

The Middle Ages in the museum – perspectives in tourism studies

The following article deals with archaeological museums of the Middle Ages from the perspective of tourism studies. First I present briefly the field of tourism studies and its history. I specially examine the concept of authenticity in relation to the museums of the Middle Ages. Authenticity is divided into three parts; objective, constructive and existential authenticity. I utilize this division by contemplating these perspectives in archaeological museums of the Middle Ages. In addition I present the concept of post modern both from the perspectives of the tourist and the museum itself.

laisia matkailututkimuksen näkökulmia, jotka saattaisivat avartaa näkökulmia arkeologisiin keskiaikamuseoihin. Artikkelin pohjautuu arkeologian pro gradu -työhön (Kärki 2005), jonka olen tehnyt Turun yliopiston arkeologian oppiaineeseen.

Matkailututkimuksesta

Sosiologi Eric Cohen (1979: 469) on todennut, että matkailu kuuluu sellaisten kaikille tuttuun käsitteiden joukkoon kuten kaupunki ja uskonto, joita on vaikeaa määritellä täsmällisesti. Usein jokapäiväisessä kielenkäytössä matkailu ja turismi samaistetaan, vaikka matkailun määritelmää voidaan pitää laajalaisimpana. Turismi ja sen alalaji massaturismi ovat näet syntyneet vasta teollistumisen ja teknologisoitumisen myötä 1800-luvun kuluessa uusien väestöryhmien matkailun lisääntyessä (Kostiainen 1995: 9–12).

Nykymuseoiden kannalta keskiaika on osoittautunut erittäin hedelmälliseksi ja kiinnostavaksi aikakaudeksi. Keskiajan tutkimuksen monitieteisyys ja erityyppisten lähteiden monipuolisuus ovat museo-toiminnalle inspiroivia asioita. Toisaalta myös asiakkaat ovat jo valmiiksi kiinnostuneita keskiajasta; Suomessa on voitu puhua jo useamman vuoden ajan jopa keskiaikabuumista. Keskiaika inspiroi populaarikulttuuria, keskiaikaa harrastetaan ja keskiaikatapahtumat vetävät sankoin joukoin matkailijoita kesäisin. Tässä artikkelissa keskityn esittelemään sel-

John Urry on klassisessa teoksessaan *The Tourist Gaze. Leisure and Travel in Contemporary Societies* (1990: 2–4) pohtinut matkailun piirteitä. Urryn mukaan matkailu on vapaa-ajan toimintaa, joka edellyttää vastapuoltaan eli säännösteltyä ja organisoitua työtä. Matkailijana olo on merkki kuuluvuudesta moderniin yhteiskuntaan, jossa työ ja vapaa-aika on järjestetty erillisiin sosiaalisen toiminnan kenttiin. Matkailu on Urryn mukaan tiivistetysti liikkumista ja oleskelua sellaisissa kohteissa, jotka ovat normaalin asuin- ja työympäristön ulkopuolella. Nämä normaali-

elämään kontrasteja luovat kohteet valitaan turistisen katselun (*tourist gaze*) kohteeksi intensiivisen nautinnon odotuksen vuoksi. Modernissa yhteiskunnassa on kehittynyt joukko matkailualan ammattilaisia, jotka pyrkivät tuottamaan aina uusia objekteja turistiselle katseelle.

Kulttuurimatkailu (*cultural tourism / historical tourism / heritage tourism*) on yksi kaikkein perinteisimmistä matkailun muodoista (esim. Feifer 1985). Nykyisin kulttuurimatkailua pidetään yhtenä kaikkein nopeimmin kasvavista matkailun muodoista koko matkailualan myös kasvaessa voimakkaasti. Kulttuurimatkailusta on tullut globaali kaupallinen ilmiö, jota pidetään osana jälkimodernia yhteiskuntaa (Honkanen 2004: 89–90).

Matkailu on tutkimuksen kohteena nuori, eikä sitä välttämättä voida vielä täysin pitää itsenäisenä tieteenalana (esim. Tribe 1997). Matkailututkimusta voidaan luonnehtia monitieteiseksi, sillä useimmat matkailututkijat lainaavat käsitteensä ja metodinsa muilta tieteenaloilta. Matkailututkimusta on myös tehty monen perinteisen tieteenalan sisällä: esimerkiksi taloustiede, maantiede, sosiologia ja antropologia ovat tuottaneet matkailututkimusta. Näiden tieteenalojen painotukset näkyvät matkailututkimuksen julkaisuissa edelleen (ks. kansainvälinen *The Annals of Tourism Research*, tai suomalainen Matkailututkimus - lehti).

Tieteellinen matkailututkimus syntyi Euroopassa 1900-luvun alkupuolella, mutta varsinaisesti matkailututkimus pääsi vauhtiin 1960-luvulla. Matkailututkimuksen institutionalisoituminen alkoi 1970-luvulla, jolloin erityisesti Dean MacCannell (esim. 1976) ja Eric Cohen (esim. 1972, 1974, 1979) kirjoit-

tivat turistin ja turismin olemuksesta. Johtava matkailualan tieteellinen aikakauskirja *The Annals of Tourism Research* alkoi ilmestyä vuonna 1973. Suomalaiset matkailututkimusta käsittelevät lehdet, Matkailututkimus ja Muuttuva Matkailu, ovat molemmat aloittaneet toimintansa vasta 2000-luvun puolella.

Varhainen matkailututkimus painottui sosiologiselta haaraltaan tutkimaan turistin ja turismin ontologisia kysymyksiä luokittelemalla turisteja ja toisaalta sijoittamalla turismia laajempaan yhteiskunnalliseen kontekstiin. Teoria postmodernista yhteiskunnasta tuli osaksi matkailututkimusta 1980-luvun loppupuolella, minkä seurauksena myös teoriat matkailusta alkoivat muuttua (Honkanen 2004: 16, 39).

Postmodernismi on ollut matkailututkimukselle hyvin hedelmällinen näkökulma, joka on synnyttänyt uusia matkailumalleja kuten vaihtoehtoisen matkailun (*alternative tourism*), uuden turismin (*new tourism*) ja ekomatkailun (*eco-tourism*) ja jopa aivan oman turistityypinsä, postturistin. Näiden uusien matkailun mallien on nähty olevan ainakin jossain määrin vaihtoehtoja massaturismille (Honkanen 2004: 74, vrt. Poon 1993). Postmodernin matkailun teoriat ovat saaneet osakseen voimakastakin kritiikkiä ja nykyisin valalla on enemmän käsitys siitä, että matkailun kenttä on kuin modernin jatketta, kypsyntä modernia, eikä havaittavissa olisikaan täydellistä katkosta moderniin (esim. Honkanen 2004: 94). Postmodernin keskeisintä antia ovat olleen Urielyn (1997: 983) mukaan moninaisuutta ja erilaisuuden sallimista koskevat seikat. Matkailijoita ei siis voi dikotomisesti jaotella uusiin turisteihin ja massaturisteihin. Postturistissa korostuu tällöin motiivien, kokemusten ja matkailuympäristöjen moninaisuus.

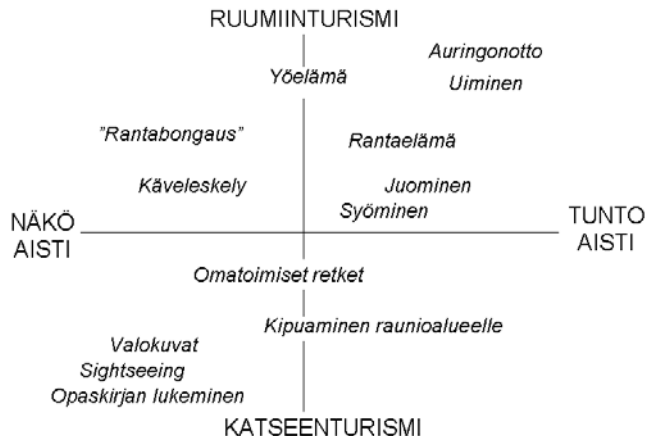
Autenttisuudesta

Autenttisuuden kokeminen on ollut perinteisesti keskeinen osa matkailututkimuksen kysymyksenasettelua (esim. MacCannel 1976, Turner & Ash 1975). Autenttisuuden ongelman käsittely alkoi matkailututkimuksen piirissä jo 1970-luvulla ja on jatkunut aktiivisena aina näihin päiviin saakka. Tutkimuksissa on korostunut erityisesti matkailijan näkökulma, hänen kokemus- ja elämysmaailmansa.

Arkeologille kysymykset autenttisuudesta saattavat aluksi tuntua irrelevanteilta, sillä arkeologisoitumisprosessi läpileikkaa ilmiönä niin selkeästi arkeologian alaa. Arkeologisoitumisessa olennaisena ei pidetä aitoutta tai autenttisuutta, vaan merkittävää on muutos, se liike, jossa menneisyys samaan aikaan rapistuu ja rakentuu (esim. Suhonen 2003: 163–164). Matkailututkimuksessa autenttisuuden ongelma on kuitenkin ollut esillä jo pitkään ollen edelleen ajankohtainen. Arkeologisoitumisprosessiin liittyvä tematiikka saattaisikin antaa uusia ulottuvuuksia myös matkailututkimuksen autenttisuutta käsittelevään keskusteluun.

Matkailututkimuksen keskusteluun autenttisuudesta on liitetty turistin katse ”*tourist gaze*” muiden aistien jäädessä vähemmälle huomiolle. Tom Selänniemi sijoittaa kaaviossaan (Kuva 1) erilaiset turistiset toiminnot suhteessa näkö- ja tuntoaistisiin. Selänniemi sijoittaa ”kipuamisen raunioalueelle” katseen turismin puolelle lähestymään tuntiaistia, varsinaisesti museota ei kuitenkaan kaaviossa mainita. Museo perinteisimmillään on ollut katseen valtakuntaa. Tavoittaakseen ”ruumiinturisteja” museoiden tulisikin voimistaa muiden aistien hyödyntämistä näyttelyissään. Arkeologisessa *in situ* -museossa matkailijan kokemusta täydentävät montaa muuta museotyyppiä paremmin muut aistit, kuten tunto-, kuulo-, ja jopa hajuaisti. Voidaankin väittää, että museoiden tulisi ylipäättään panostaa aikaisempaa enemmän ääni- ja valomaailmaansa sekä esimerkiksi kosketeltavaan aineistoon, eli eri aisteilla tapahtuvaan kommunikaatioon kävijöiden kanssa, jotta ne voisivat tavoittaa uusia kävijäryhmiä.

Matkailututkimuksessa autenttisuutta on käsitelty kolmesta eri näkökulmasta (Wang 1999). Wangin (1999: 351–352) jaottelussa on edus-

Kuva 1. Tom Selänniemen (1996: 216) kaavio näkö- ja tuntoaistista erilaisissa turistisissa toimissa. Museota ei kaaviossa ole mainittu, mutta perinteisesti se sijoittui katseenturismin ja näköaistiin painottuvalle puolelle. Nykymuseoiden elävöittämisen keinot käyttävät kuitenkin hyväkseen näköaistin lisäksi myös muita aisteja.

Kuva 2. Rahapajan pienoismalli Trondheimin Erkebispegårdenissa (Juha Mäki 2004). Eri-laisten replikoiden ja mallien avulla voidaan rekonstruoida menneisyyttä ja maksimoida informaatioarvo. Malleja on myös kritisoitu siitä, että ne autoritaarisesti näyttävät vain sen, mitä niiden tekijä on tietynä aikana ymmärtänyt ja pystynyt toteuttamaan kohteesta. Artefakteja taas ei voi näin kontrolloida, sillä niiden merkitykset muuttuvat ajan kuluessa. Museotyöntekijä ei voi olla koskaan täysin varma tekstistään objektin vieressä, mikä tuo objekteja ihmettelevän ja merkityksiä muodostavan museokävijän tasa-arvoisemmaksi ammattilaisten kanssa (esim. Kjeldbaek 2001: 124–125).

tettuna objektiivinen, konstruktiivinen ja eksistentiaalinen autenttisuus. Objektiivinen autenttisuus syntyy turistin autenttisuuden kokemuksesta, joka johtuu originaalien objektien autenttisuuden tiedostamisesta. Autenttisuus voidaan tällöin Wangin mukaan mitata absoluuttisten ja objektiivisten kriteerien mukaan, vaikka arkeologisoitumisprosessin valossa ”absoluuttinen autenttisuuskin” on harhaa autenttisuudesta. Wang (1999: 353–354) liittää objektiivisen autenttisuuden museoihin, sillä hänen mukaansa museoammattilaiset käyttävät autenttisuutta mustavalkoisesti korostamaan originaalisuutta, objektien autenttisuutta tai rekonstruktioiden tutkimusten hyväksymää historiallista autenttisuutta. Mielestäni tämä ei pidä täysin paikkaansa, vaan Wang yksinkertaistaa museomaailman autenttisuuden määritelmän ja hyödyntämisen. Museoammattilaiset tiedostavat autenttisuuden ongelman ja kuten myöhemmin todetaan, ovat tietoisia ja osaavat hyödyntää myös muita Wangin luokittelemia autenttisuuden muotoja. Olennaista arkeologisissa (keskiaika) museoissa olisi joka tapauksessa saada yleisölle välitettyä arkeologisoitumisprosessille olennainen liike ja menneisyyden rakentuminen, siis objektiivisen autenttisuuden harhan osoittaminen (Kuva 2).

Symbolinen eli konstruktiivinen autenttisuus on rakentunut sosiaalisesti. Se pitää sisällään mielikuvia, odotuksia, uskomuksia ja yhteiskunnan valtarakenteita. Konstruktiivinen autenttisuus ei siis liity todellisuuteen, vaan merkkeihin ja symboleihin autenttisuudesta. Nämä merkit voivat olla esimerkiksi medioiden ja matkailuteollisuuden luomia stereotypioita (Wang 1999: 351). Konstruktivistisen näkökulman mukaan ei ole olemassa absoluuttista ja staattista alkuperää, johon autenttisuus perustuisi. Autenttisuus on siis kontekstisidonnaista: jokaisen matkailijan mielikuvien, odotusten ja stereotypioiden muokkaamaa.

Museoammattilaiset tiedostavat hyvin tämän autenttisuuden muodon. Jokainen näyttely kertoo tutkijoiden subjektiivisen kuvan menneisyyden todellisuudesta ja myös museoammattilainen rekonstruoi menneisyyttä omista lähtökohdistaan. Museot eivät ole Wangin sanoin ”objektiivisen autenttisuuden alttareita”, vaan osa autenttisuuden monimuotoista diskurssia. Autenttisuuden ongelman takaa nousee myös olennaisia kysymyksiä kuten miten ja kenen toimesta määritellään, mitä kulttuurin elementtejä menneisyydestä ja nykyisyydestä valitaan matkailijoille esiteltäväksi. Tästä museaalisesta vallankäytöstä keskus-

tellaan jatkuvasti museotalalla ja museologi-
sessä tutkimuksessa. Olennaista on tiedostaa,
kenellä on valtaa päättää museoissa ja muissa
kulttuuriperintökohteissa esiteltävistä men-
neisyyskuvista ja mitä niillä halutaan kerrot-
tavan.

Eksistentiaalinen autenttisuus ei ole sidottu
konkreettisiin objekteihin, vaan se on subjek-
tiivinen ja henkilökohtainen tunnetila, jolloin
matkailija kokee itsensä autenttisemmaksi ja
vapaammaksi kuin tavallisessa arkielämäs-
sä. Tämä tunne ei synny autenttiseksi ko-
ettujen objektien luona, vaan tunne nousee
epätavallisista aktiviteeteista, jotka tuovat
matkailijan ”olemisen eksistentiaaliseen ti-
laan” (Wang 1999: 351–352, 356–358, 360).
Eksistentiaalista autenttisuutta voidaan pitää
postmodernin ilmentymänä. Postmodernissa
epäautenttisuus on autenttista, autenttisuus
on epäautenttista eikä ”autenttinen alkupe-
räinen” ole edes kiinnostavaa, koska epäau-
tenttisen voi tehdä autenttista paremmaksi ja
kiinnostavammaksi.

Arkeologisessa (*in situ*) keskiaikamuseossa
juuri tällaisia eksistentiaalisen autenttisuuden
muotoja kävijä voi tavoittaa ja sitä voisi pi-
tää myös keskiaikamuseon vahvuutena. Kes-
kiaika on mahdollista kokea arkeologisessa
museossa monin eri aistein valo- ja äänimaa-
ilman tai esimerkiksi muinaisjäännöksiä suo-
jelevan matalan lämpötilan takia. Kävijä voi
näin päästä lähemmäksi omaa autenttista
itseään kokemalla yhteyden keskiaikaiseen
menneisyyteen. Myös keskiaikatapahtumat ja
esimerkiksi roolipelit sijoittuvat tähän eksis-
tentiaalisen autenttisuuden kokemiseen, mikä
myös selittää niiden saavuttamaa suosiota.
Keskiaikatapahtumat edustavat myös Dean
MacCannellin (1976) ”lavastettua autentti-
suutta”, joka (postmodernin) matkailijan ole-
tetaan ymmärtävän ja hyväksyvän. Tuotteis-
taminen ja tapahtumien kasvaminen saattavat

kuitenkin kaupallisissa tapahtumissa kääntyä
myös epäautenttisuuden kokemukseksi (esim.
Halewood & Hannam 2001: 577). Huomioi-
tavaa on myös, että postmodernin yhteiskun-
nan hajanaisten representaatioiden on sanottu
muuttaneen menneen kokemuksia nostalgi-
aksi ja todellisuuspakoksi (Lowenthal 1990:
396), jolloin esimerkiksi keskiaikabuumi voi-
daan nähdä aikalaiskulttuurin ilmiönä.

Turun Aboa Vetuksen arkeologisen *in situ*
-keskiaikamuseon dominoivin elementti ovat
kiinteät muinaisjäännökset. Aboa Vetuksen
Pohjoismaiden keskiaikamuseoiden verkos-
ton vuonna 2004 toteuttama Lapsuus keski-
ajalla -näyttelyn nykyajan leluja ja leikkimistä
käsittelyä osio sai autenttisuuden kokemisen
rikkomisesta kävijöiltä negatiivista palautet-
ta (Kuva 3). Kävijät kommentoivat näyttelyä
mm. näin: ”Arkkitehtuurisesti upea. Alakerta
hyvä, lukuun ottamatta sekava lasten leikki-
paikka. Leikkipaikka täysin väärässä ympä-
ristössä!”, ”Lapsinäyttely oli huono! Liikaa
nykyajan lasten olosuhteista.” ja ”Ulkopuoli-
nen näyttely häiritsi varsinaista keskiaikamu-
seota.” (Kärki 2005: 102). Nykyajan lelumaa-
ilman tuominen *in situ* -keskiaikamuseoon
esti ainakin osalla kävijöistä irtautumisen
arkikokemuksesta ja samalla autenttisuuden
kokemisen. ”Sekava leikkipaikka” ei sopinut
myöskään kävijöiden mielikuvaan hyvin jär-
jestetystä ja organisoidusta museosta. Autent-
tisuuden kokeminen ei siis ole yksiselitteistä
tai ongelmaton museomaailmassa, vaan se
vaatisi tutkimusta paitsi museoammattilaisten
myös museokävijöiden näkökulmista.

Postmoderni matkailija

Kuten jo aikaisemmin totesin, on postmo-
derni matkailun tutkimuksessa pikemminkin
näkökulma kuin varsinaisesti etnografises-
ti havaittavaa todellisuutta. Postmoderni on

Kuva 3. Turun Aboa Vetuksen Lapsuus keskiajalla -näytelyn nykyajan lelumaailmaa käsittelevä osio (Aboa Vetus & Ars Nova 2004). Tämä postmoderniin museoon viittaava piirre ei täysin auennut kävijöille ja aiheutti näin osalle museokävijöistä autenttisuuden kokemuksen rikkoutumisen.

Kuva 4. Keskiajan kouluoloihin voi Turun Aboa Vetus-museossa tutustua kokeilemalla kirjoittamista styluksella vahatauluille (Aboa Vetus & Ars Nova 2005). Interaktiivisuus on yksi postmodernin museon piirre, jota Aboa Vetuksessa on hyödynnetty poikkeuksellisen onnistuneesti paitsi lasten tehtäväsaarekkeilla myös erilaisilla multimedioilla.

joka tapauksessa luonut oman turistityypin, postturistin. Ensimmäisen kerran postmoderni matkailija eli postturisti tuli käsittelyyn matkailututkimukseen 1980-luvun puolivälissä (Feifer 1985).

Feiferin (1985: 269–271) mukaan postturistilla on kolme piirrettä. Postturistin ei tarvitse lähteä minnekään nähdäkseen tyypillisiä matkailullisia kiinnekohtia. Teknologisen kehityksen tuloksena on mahdollista matkailla medioiden välityksellä ja matkailuelämyksen voi saada myös keinotodellisuuden avulla. Ennen matkaa matkailijoilla on usein virtuaalisia kokemuksia matkakohteesta, jolloin uutuudenviehätys saattaa vähentyä matkailun keskeisenä motivaatiotekijänä (Honkanen 2002).

Postturisti tiedostaa erilaisten vaihtoehtojen lukuisuuden matkailussa: hänen matkailututumuksensa vaihtelevat ja hän saattaa käydä hyvin eri tyyppisillä matkoilla. Jaottelu kulttuurimatkailijan ja vaikkapa rantalomailijan välillä ei ole suuri: ei ole olemassa matkailun ”korkea- ja populaarikulttuuria”. Tämä postmoderni matkailun piirre ei kuitenkaan tarkoita, että traditiot olisivat kadonneet. Kolmas postturistin piirre on, että hän on tietoinen matkailun luonteesta. Postturisti tiedostaa olevansa turisti turistien joukossa ja on selvillä turismin vaikutuksesta matkakohteisiin (Feifer 1985: 269–271). Postturistille turismi on leikkiä erilaisten paikkoihin sidottujen merkitysten kanssa ja hän voi myös tietoisesti nauttia matkastaan lavastetun autenttisuuden (ks. MacCannell 1976) keskellä.

Postmoderni matkailija ei ole kiinnostunut objektiivisesta autenttisuudesta, sillä postmodernissa ei ole selkeitä rajoja autenttisen ja epäautenttisen välillä ja suhde autenttisuuteen on lähinnä leikkisä. Postmodernin ilmentymä matkailututkimuksen autenttisuus-keskus-

telussa onkin eksistentiaalinen autenttisuus, joka pohjautuu Kierkegaardin, Nietzshen, Heideggerin, Sartren ja Camus'n teoreettiseen perintöön (ks. Wang 1999).

Keskustelu posttulistista on keskittynyt pitkälle Jean Baudrillardin (1983 & 1996 [1991]) ja Umberto Econ (1985) innoittamina simulaatioon ja sen ilmenemiseen esimerkiksi ostoskeskuksissa, teemapuistoissa, maailmannäyttelyissä ja museoissa. Vaikka simulaatio ei ole uusi ilmiö matkailussa, se on noussut matkailututkimuksen kohteeksi vasta 2000-luvulla (Honkanen 2004: 73). Simuloiduissa matkakohteissa matkailija ei joudu tekemisiin ”todellisuuden” kanssa. Simuloidut turistiset tilat liittyvät myös matkailijan autenttisuuden kokemiseen. Lisäksi toiseuden käsite (esim. MacCannell 1976, Munt 1994, Poon 1993, Urry 1990) voidaan liittää keskusteluun postmodernista turistista ja autenttisuudesta. Postturisti voidaan ymmärtää mallina turistista, joka kantaa postmodernin yhteiskunnan seurauksia. Vieraantuminen omasta autenttisesta itsestä johtaa autenttisuuden nälkään ja näkyy esimerkiksi perinne- ja historiamatkailun voimakkaana kasvuna.

Keskiaika museossa

Keskiaikamuseoissa ja keskiaikaa esittelevissä näyttelyissä ovat pitkälti heijastuneet keskiajan tutkimuksen traditionaaliset suuntaukset kuten taidehistorialliset näkökulmat. Tämä johtuu siitä, että keskiajasta on perinteisesti kerätty museoihin lähinnä kirkollista taidetta kuten puuveistoksia ja alttarivaatteita. Taidehistorialliset keskiaikanäyttelyt ovat Falkin (1990: 2) mukaan pitäytyneet tiukasti kronologisessa järjestyksessä ja näyttelyiden esitystavassa tyylhistorialla on ollut merkittävä osuus. Arkeologiset kaivaukset ovat laajentaneet keskiajan esittämisen mahdollisuuksia

museoissa. Arkeologisille näyttelyille tyypilliset piirteet kuten typologiat ovat saaneet keskiaikanäyttelyissä vaikutteita myös kulttuurihistoriallisista näyttelyistä (Falk 1990: 2).

In situ -tyyppiset arkeologiset keskiaikamuseot ovat menneet vielä pidemmälle tarjoten kävijöille mahdollisuuden eläytyä keskiaikaan kiinteiden muinaisjäännösten äärellä. Nykyiset arkeologiset keskiaikamuseot ovatkin etäytymässä perinteisistä keskiaikaa esittelevien näyttelyiden muodoista ja lähestymässä niin kutsuttua postmodernia museota. *In situ* -museot antavat paitsi objektiivisen autenttisuuden kokemuksia myös mahdollisuuden päästä eksistentiaalisen autenttisuuden tilaan. Esimerkiksi otan arkeologisten näyttelyiden esinetekstit, jotka ovat herättäneet keskustelua ja kritiikkiä 1980-luvulta lähtien. Traditionaalisen arkeologisen näyttelyn esineteksti on tehty opettavaksi: se on artefakteja kuvaileva ja luokitteleva. Tyypillisessä perinteisessä arkeologisessa esinetekstissä on artefaktin löytämistä vitriinissä helpottava numero, arkeologisen tutkimuksen antama tyyppinimitys, tekotekniikka, käyttötarkoitus, materiaali, ajoitus, arkeologinen kulttuuri, löytöaika ja museon luettelonumero (Skeates 2002: 209–210).

Esinetekstejä on kritisoitu erityisesti niiden tavasta esittää luettelo esineestä objektiivisena totuutena, vaikka kyseessä on tulkinta artefaktista. On korostettu, että arkeologiset esinetekstit ovat sosiaalisesti rakentuneita ja ne pitävät sisällään ideologisia tulkintoja menneisyydestä korostaen ja häivyttään erilaisia tulkintoja (esim. Hooper-Greenhill 1999: 14–23, Shanks & Tilley 1987: 68–69, 90–97). Museokävijät pitävät usein perinteisiä arkeologisia esinetekstejä vaikeasti ymmärrettävinä osittain esimerkiksi museon valaistuksen tai muiden häiritsevien tekijöiden takia, osittain siksi, että tutkijat ovat keskittyneet liiaksi

oman tieteenalansa jargonin vaalimiseen kävijöiden intressien huomioonottamisen sijaan (esim. Hooper-Greenhill 1992: 210, Pearce 1990: 195, Skeates 2002: 210, 211).

Teoreettisessa museologiassa ja käytännön museotyössä on alettu kehittää uudenlaisia tekstejä, jotka ovat reflektiivisiä ja monipuolisia erilaisia kävijäryhmiä ajatellen. Uudentyyppiset tekstit ovat interaktiivisia, erilaisia tulkintoja hyödyntäviä ja kävijöiden palautteen mukaan muotoiltuja. Myös tekstien helpolukuisuuteen on kiinnitetty huomiota (esim. Shanks & Tilley 1987: 98, Hooper-Greenhill 1999: 4, 15–23), Pearce 1990: 195, 202, Skeates 2002: 211–212). Tekstit esittelevät arkeologisia todisteita kulttuureista monipuolisemmin kuin aikaisemmin sekä rohkaisevat kävijää tekemään omia tulkintoja menneisyydestä. Toisaalta aikaisempaa enemmän tunteisiin vetoavat ja erilaisia tulkintoja suosivat tekstit ovat herättäneet kritiikkiä niiden ylipersonoidessa menneisyyttä. Huomattavaa on myös, että näistä uudentyyppisistäkin (esine)teksteistä on löydettävissä poliittisia ja ideologisia tulkintoja menneisyydestä (esim. Skeates 2002: 216–217). Olennaista olisi avata tämä uudenlaisten tekstien subjektivisuuteen ja tulkinnallisuuteen painottuva näkökulma museokävijöille käsitettäväksi ja kritisoitavaksi ilmiöksi.

Postmoderni keskiaikamuseo?

Hilde Gaard (1999) on vertaillut moderneja ja postmoderneja museonäyttelyitä keskenään ja hahmotellut postmoderneille näyttelyille tyypillisiä piirteitä. Postmoderni museonäyttely käyttää hyväkseen häpeilemättä parodiaa, ironiaa ja sentimentaalista nostalgiaa tuodakseen keskipisteeseen museokävijän näyttelyn sijaan. Simulaation käsitettä on hyödynnetty näyttelyissä tarkoituksena hämärtää repre-

sentaation ja todellisuuden rajaa saaden kävijä kokemaan museon aihepiiriin liittyen äärimmäisiä tunteita. Postmodernille museolle tyypillistä ovat myös multimediat, joissa lineaarisen kertomuksen luominen on lähes mahdotonta ja jokaisen kävijän ”lukukerta” näin ainutlaatuinen. Postmoderni museo vanhoon individualismiin, yllätyksellisyyden ja interaktiivisuuden nimiin. Sille on myös tyypillistä eri aikakausilla leikittely (Kjeldbaek 2001).

Turun Aboa Vetuksen vuonna 2005 uudistettu perusnäyttely lähestyy usealta osaltaan postmodernin keskiaikamuseon ideaa (Kärki 2005: 64–69). Näyttelyn rungon muodostaa tarina 7-vuotiaasta Turkuun muuttavasta Matti-pojasta. Postmodernissa museossa yhteisöjen ja ryhmien historioiden esittäminen on muuttunut episodien ja henkilöiden yksityiskohtien esittämiseksi. Postmodernin museon periaatteiden mukaisesti Aboa Vetuksen perusnäyttelyn perusta on individualistinen ja personifoitu. Matin tarina vetoaa tunteisiin ja pyrkii lyhyiden episodien avulla luomaan kokonaisvaltaista kuvaa keskiaikaisen kaupungin elämästä. Yllätyksellisyyttä näyttelyyn on saatu esimerkiksi kurkistusreikien ja äänten avulla. Postmodernin museon tapaan museoon on tehty erityisesti lapsille suunnattuja tehtäväsaarekkeitä (Kuva 4) ja panostettu vuorovaikutteiseen multimediaan. Aboa Vetuksen perusnäyttelyssä keskitytään kävijään, hänen elämykseensä ja valinnanvaraisuuteen. Postmodernille museolle tyypillisesti huumoriakaan ei ole unohdettu: ”Kivitalo – edustava koti ja hyvä sijoituskohde” julistaa yksi info-tauluista.

Keskiaika, niin kuin mikä tahansa arkeologin aikakausi menneisyydessä, on jatkuvasti uudelleen tulkinnan kohteena. Keskiaikamuseot heijastelevat arkeologisen tutkimuksen tuloksia, mutta huomion arvoista on, että ne

myös tulkitsevat menneisyyttä omista lähtökohdistaan. Postmoderni museokäsitys on murtautumassa museomaailmaan muuttaen perinteisten arkeologisten museonäyttelyiden esitystapoja. Keskiaikamuseoiden matkailuteollisuudelle ja yksittäisille kävijöille tarjoamat menneisyyskuvat ovat monipolvisten prosessien tuloksia, eivätkä sellaisenaan edusta todellista menneisyyttä. Näitä menneisyyskuvia ei toistaiseksi ole kovin syvällisesti tutkittu arkeologisten näyttelyiden, museoiden tai esimerkiksi maastossa olevien arkeologisten matkailukohteiden osalta. Matkailututkimuksen ja museologisen tutkimuksen tarjoamien näkökulmien kautta voitaneen tulevaisuudessa tarkastella yhä monipuolisemmin arkeologisia (keskiaika)museoita, arkeologisen tiedon ja tutkimuksen representaatioita ja kommunikaatiota yleisön kanssa. ♦

FM Maija Kärki
maikar@utu.fi

Museologia
Kulttuurien tutkimuksen laitos
Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto

Painamattomat lähteet:

Falk, P. *Medeltid på museum. En granskning av sex medeltidsutställningar*. C-uppsats i medeltidsarkeologi 1990. Lunds Universitet.

Kärki, M. *Postmodernin haaste arkeologisille keskiaikamuseoille*. Turun yliopiston arkeologian oppiaineen pro gradu -tutkielma vuodelta 2005.

Painetut lähteet:

Baudrillard, J. 1983. *Simulations*. New York.

Baudrillard, J. 1996 [1991]. *Amerikka*. Helsinki.

Cohen, E. 1972. Toward a sociology of international

tourism. *Social research* 39/1, 164–182.

Cohen, E. 1974. Who is a Tourist? – A Conceptual Clarification. *Sociological Review* 22/4, 527–555.

Cohen, E. 1979. A phenomenology of tourist experiences. *Sociology* 13/2, 179–201.

Eco, U. 1985. *Matka arkipäivän epätodellisuuteen*. Juva.

Feifer, M. 1985. *Tourism in History. From Imperial Rome to the Present*. New York.

Gaard, H. 1999. Utstillingen som dokumentasjonsform i moderne og postmoderne tider. *Nordisk Museologi* 1991/1, 63–74.

Halewood, C. & Hannam, K. 2001. Viking Heritage Tourism, Authenticity and Commodification. *Annals of Tourism Research*, Vol. 28/3, 565–580.

Honkanen, A. 2002. Uutuudentarve matkailun motiivina: Tilan merkitys. *Terra* 113/3, 177–183.

Honkanen, A. 2004. *Menneisyyden tulevaisuus. Postmodernit matkailuteoriat ja vapaa-ajan matkailun muutokset eräissä Euroopan unionin jäsenvaltioissa vuosina 1985 ja 1997*. Keskustelua ja Raportteja No 5. Matkailualan verkostoyliopisto. Savonlinna.

Hooper-Greenhill, E. 1992. *Museums and Shaping of Knowledge*. London.

Hooper-Greenhill, E. 1999. *Museums and Their Visitors*. London.

Kjeldbaek, E. 2001. Post-Modernism and the Three Generations of Museums. *Nordisk Museologi* 2001/1-2, 119–126.

Kostiainen, A. 1995. Massaturismin historiallinen syntymä. *Mikä maa – mikä valuutta? Matkakirja turismin historiaan*. Toim. Kostiainen, A. & Korpela, K. Turku, 9–27.

Lowenthal, D. 1990. *The Past is a Foreign Country*. Cambridge.

MacCannell, D. 1976. *The Tourist. A New Theory of The Leisure Class*. New York.

Munt, I. 1994. The “Other” Postmodern Tourism: Culture, Travel and the New Middle Classes. *Theory, Culture & Society* 11/3, 101–123.

Pearce, S.M. 1990. *Archaeological Curatorship*. London.

Poon, A. 1993. *Tourism, Technology and Competitive Strategies*. Wallingford.

Selänniemi, T. 1996. *Matka ikuiseen kesään. Kulttuuri-antropologinen näkökulma suomalaisten etelänmatkailuun*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 649. Helsinki.

Shanks, M. & Tilley, C. 1987. *Re-Constructing Archaeology: Theory and Practice*. Cambridge.

Skeates, R. 2002. Speaking for the past in the present.

Text, authority and learning in archaeology museums. *Public Archaeology Volume 2*, 209–218.

Suhonen, M. 2003. Menneisyyden käyttöesineestä arkeologiseksi tiedonsirpaleeksi. – Ajatuksia artefaktin arkeologisoitumisprosessista. *Kaupunkia pintaa syvemmältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan*. Toim. Seppänen, L. *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IX*, 163–180.

Tribe, J. 1997. The Indiscipline of Tourism. *Annals of Tourism Research* 24/3, 638–657.

Turner, L. & Ash, J. 1975. *The Golden Hordes. International Tourism and the Pleasure Periphery*. New York.

Uriely, N. 1997. Theories of Modern and Postmodern Tourism. *Annals of Tourism Research* 24/4, 982–984.

Urry, J. 1990. *The Tourist Gaze. Leisure and Travel in Contemporary Societies*. London, Thousand Oaks & New Delhi.

Wang, N. 1999. Rethinking Authenticity in Tourism Experience. *Annals of Tourism Research* 26/2, 349–370.

HÄME-SEMINAARI 2007

Vallan asuinsijat -hankkeen tuloksia

Tanja Ratilainen

Hämeen linnan keskiaikamarkkinoiden (16.8.–19.8.2007) yhteydessä pidettiin lauantaina 18.8. linnassa Häme-seminaari, jonka teemana oli linnan vaikutus ympäristöönsä. Seminaarissa esiteltiin Vallan asuinsijat -tutkimushankkeen tähänastisia Hämeen linnaa koskevia luonnontieteellisiä tutkimustuloksia. Seminaarin järjesti Hämeen kesäyliopisto yhteistyössä Museoviraston, Hämeen Wanhan Linnan Killan, Hämeen Linnan Keskiaikayhdistyksen, Hämeen Heimoliiton ja Hämeen kaupungin historiallisen museon kanssa.

Seminaarin puheenjohtajana toimi Jyväskylän yliopiston dosentti Anna-Maria Vilkuna, joka aloitti päivän esittelemällä lyhyesti Vallan asuinsijat -hanketta. Sen tavoitteena on tutkia keskiaikaista linnaa elinympäristönä ja linnan vaikutusta ympäristöönsä. Hankkeessa on mukana eri tieteen alojen tutkijoita, joiden tutkimustuloksia yhdistämällä pyritään saamaan

uutta ja aikaisempaa perinpohjaisempaa tietoa soveltaen myös 3d-mallintamisen mahdollisuuksia. (ks. lisää <http://www.muuritutkimus.com/info/akatemiahanke.html>) Tutkimuksen pääkohteet ovat Hämeen ja Kuusiston linnat. Projektia johtaa Turun yliopiston dosentti Kari Uotila. Tähän mennessä hanketta on tukenut Suomen Kulttuurirahaston Hämeen rahasto, SuVi-projekti, Muuritutkimus Ky ja Hämeen Wanhan Linnan Kilta ry.

Joensuun yliopiston ympäristötieteiden dosentti Heikki Simola kertoi Vanajaveden pinnan korkeuden muutoksista ja siihen vaikuttaneista tekijöistä. Radikaalein muutos lienee ollut vuonna 1857 toimeenpantu suuri järvenlasku, jolloin vedenpintaa on arvioitu lasketun noin 2 metriä. Luonnollinen vedenpinnannousu huomioon ottaen Vanajavesi olisi nyt 1,5 metriä alempana kuin silloin, kun linnaa alettiin saarelle tai niemelle rakentaa.

Joensuun yliopiston Ekologian tutkimusinstituutista oli paikalla myös tutkija, FT Elisabeth Grönlund, joka valotti Ahvenistonjärven siitepölyanalyysin tuloksista. Mielenkiintoista oli, että ihmistoiminnan merkit näyttivät häviävän noin 300–900 -luvuilla järven ympäriltä lähes kokonaan ja metsät olisivat taas levinneet välillä jo avautuneeseen maisemaan. Linnan kannalta huomionarvoista oli, että 1400-luvulla kuusen suhteellinen osuus järven siitepölyissä väheni, mikä mahdollisesti johtui linnan tarpeesta saada rakennuspuita. Anna-Maria Vilkunan mukaan Ahvenistonjärvi kuului linnan maihin. Leuto talvi 2007 oli ollut näytteenottajien kiusana, mutta tavoitteena on saada alueen muistakin järvistä näytteitä.

Hämeen linnan ja sen ympäristön kasvijäännetutkimuksia esitteli Turun yliopiston dosentti Terttu Lempiäinen. Linnasta oli löytynyt mm. huumaus- ja kipulääkkeenä käytetty hullukaalin siemeniä runsaasti. Tuloksiin voi tarkemmin perehtyä SKAS -lehden numerossa 4/2004. Pentti Zetterbergin piti kertoa linnan puurakenteiden iänmäärityksestä, mutta hän oli valitettavasti joutunut peruuttamaan tulonsa. Näytteenotosta, kohteiden valinnasta ja tuloksista on saatavilla Terhi Mikolan kirjoittama esittely SKAS:ssa 2/2005. Uusi lustojen mittaustekniikka, jossa ajoitusnäytettä ei välttämättä tarvitse ottaa irti, ei vielä ollut toiminut toivotulla tavalla, mutta

tavoitteena on myös Hämeen linnasta saada ennen mahdottomina pidetyistä paikoista uusia dendroajoituksia.

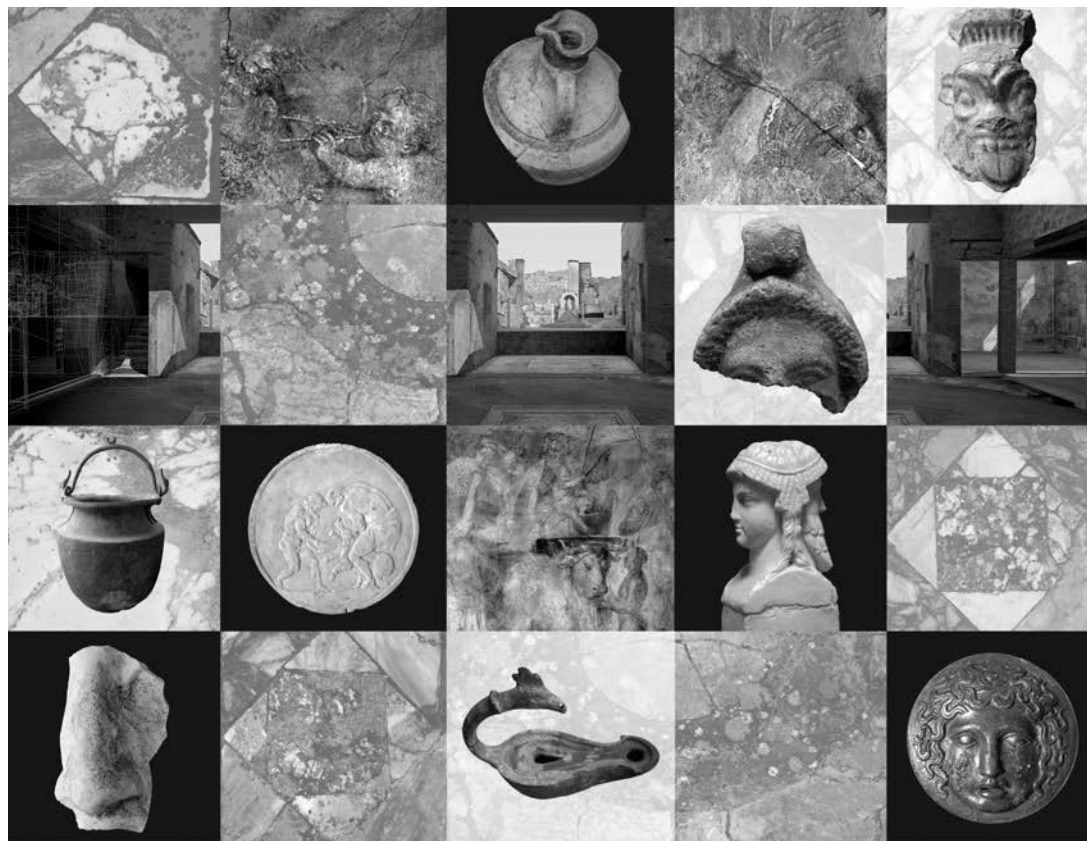
Lopuksi dosentti Kari Uotila selvitti linnan rakennustutkimuksen tilaa ja sitä, miten käsitykset rakentamisen kestosta ja ajoituksista ovat viime aikoina olleet muutoksessa. Käsitys portaittaisesta, vähittäisestä ja jatkuvasta rakennusurakasta, joka olisi jatkunut 1200-luvun puolivälistä 1400-luvun loppuun, on linnankin kohdalla väistymässä. Nykyaikojen mukaan tiilirakentaminen olisi aloitettu vasta 1400-luvun toisella puoliskolla ja viety myös loppuun melko lyhyen ajan sisällä. Uotila esitteli myös siemenistä teetettyjen radiohiiliajoitusten tuloksia. Niiden pohjalta ja yleisökysymyksen ansiosta saatiin aikaan mielenkiintoinen keskustelu mm. ajoitusmenetelmän luotettavuudesta. Häme-seminaari oli mukava tieteen tuulahdus Keskiaikamarkkinoiden tiimellyksessä, tosin osanottajamäärää (hieman yli 30 henkilöä) lienee vähentänyt melko korkea seminaarimaksu. ♦

FM Tanja Ratilainen
tanrat@utu.fi

Arkeologia
Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto

SKAS järjestää kevätretken lauantaina 17.5. Varsinais-Suomen kartanoihin. Retken johtajana toimii FT dosentti Kari Uotila. Lähtö tapahtuu Turusta ja paluu illalla samaan paikkaan. Hinta ja retken tarkempi aikataulu selviävät myöhemmin ja niistä tiedotetaan seuran kotisivulla (<http://org.utu.fi/muut/skas>) ennen ilmoittautumisaajan päättymistä. Ilmoittautumiset seuran sihteerille 30.4.2008 mennessä mieluiten sähköpostitse mialem@utu.fi.

DOMUS POMPEIANA

TALO POMPEJISSA

amos[®]

1.3.-25.5.2008

Amos Andersonin taidemuseo
Yrjönkatu 27. Helsinki. Puh. 09-6844460
www.amosanderson.fi

ma-ti & to-pe 10-18 | **ke** 10-20 | **la-su** 11-17

Nuorten tutkijoiden tuloksia

Tuuli Heinonen

Immonen, Visa; Lempiäinen Mia & Rosendahl, Ulrika (toim.): Hortus novus. Fresh approaches to medieval archaeology in Finland. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XIV. Suomen keskiajan arkeologian seura. Turku 2007.

Huolimatta keskiajan arkeologisen tutkimuksen runsaasta lisääntymisestä viimeisten vuosikymmenten aikana aihetta käsittelevien julkaisujen määrä ei ole kasvanut samaa vauhtia. Tuoreita tutkimusaiheita koskevia julkaisuja ei ole ilmestynyt liikaa, ja useimmat ilmestyneistäkin ovat jääneet vain suomalaisten lukijoiden saavutettaviin käytetyn kielen vuoksi. Onneksi SKAS:in tuore Hortus novus – julkaisu pyrkii kuitenkin korjaamaan asian, sillä teoksen tavoite on esitellä nuorten tutkijoiden työtä etenkin kansainväliselle yleisölle.

Hortus novus sisältää 14 artikkelia, jotka esittelevät ajankohtaista tutkimusta keskiajan arkeologian eri osa-alueilta. Artikkelit on jaettu kuuteen temaattiseen kokonaisuuteen: esineiden valmistus ja käyttö, linnat ja kaupungit, rituaalien ja uskonnon arkeologia, maaseudun arkeologia, kommunikaatioreitit

sekä tutkimustulosten välittäminen yleisölle. Aihevalikoima on laaja, ja se käsittää niin perinteiseksi luettuja tutkimuskohteita kuten kaupungit ja linnat, kuin usein vähemmälle huomiolle jääneitä aihepiirejä. Näistä etenkin maaseudun arkeologiset tutkimukset ovat hyvin esillä, mikä kertoo tutkimusalueen kasvavasta tärkeydestä keskiajan arkeologian parissa.

Vaikka osaa artikkelien aihepiireistä voi pitää perinteisinä keskiajan arkeologian tutkimusalueina, ovat nekin saaneet teoksessa tuoreen käsittelyn. Esimerkiksi molemmat esineiden valmistusta ja käyttöä käsittelevät artikkelit tuovat uusia näkökulmia esinetutkimukseen. Kirsi Luoto pohtii omassa tekstissään lelujen osuutta keskiajan lasten enkulturaatiossa, ja Mikko Moilanen taas käsittelee kiinnostavasti kokeellisen arkeologian ongelmia ja mahdollisuuksia osana tutkimusta. Molemmat artikkelit esittelevät hyvin uudenlaista esinetutkimusta, jossa luokittelun ja kuvailun lisäksi esineet ovat osa laajempaa kysymyksenasettelua.

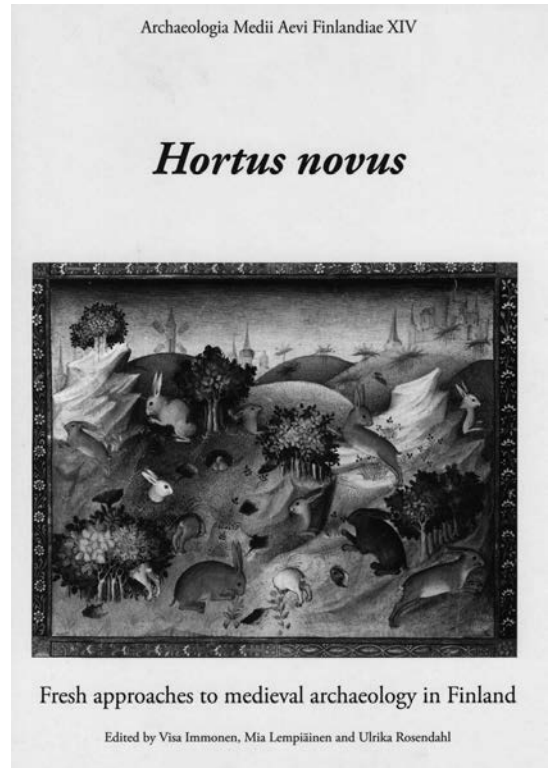
Myös muut artikkelit tuovat mielenkiintoisia uusia ajatuksia keskiajan arkeologian eri alueisiin. Artikkelit käsittelevät rohkeasti

niitäkin aiheita, joiden tutkimus on erityisen haastavaa. Esimerkiksi kätkölöytöjä, joista Sonja Hukantaival kirjoittaa, ei usein tunnisteta kaivauksilla ja niiden tulkinta on vaikeaa. Hukantaival onnistuu kuitenkin saamaan hankalasta aiheesta irti kiinnostavia näkökulmia. Muitakin artikkeleja yhdistää juuri uudenlaisien näkökulmien löytäminen, oli kyseessä sitten perinteinen tai Suomessa vähemmän tutkittu aihepiiri.

Artikkelien kieleksi on valittu englanti. Kieli­valinnan ansiosta myös kansainvälinen yleisö saa mahdollisuuden tutustua suomalaiseen tutkimukseen, mikä on positiivista, sillä monet teoksen aiheet kiinnostavat varmasti myös suomea taitamattomia lukijoita. Esimerkiksi arkeologisten tutkimustulosten yleisölle välittämistä koskevat artikkelit sisältävät paljon ajatuksia, jotka ovat ajankohtaisia myös Suomen ulkopuolella. Toisaalta juuri suomalaisen keskiajan tutkimuksen erityispiirteet ovat varmasti asia, joka kiinnostaa myös kansainvälistä yleisöä, sillä niistä on usein vaikea saada tietoa maan ulkopuolella.

Hortus novuksen vahvuus on siinä, että se esittelee kattavasti ajankohtaista tutkimusta. Artikkelit antavat hyvän yleiskäsityksen siitä, mitä Suomessa on tehty keskiajan arkeologian parissa viime vuosina, ja minkälaisia mahdollisuuksia tulevaisuus voi tarjota. Vaikka kiinnostavia aiheita ja hyviä tutkijoita keskiajan arkeologian parista riittäisi luultavasti laajempaankin julkaisuun, on Hortus novus kuitenkin hyvä yleisesitys siitä, mitkä aihepiirit ovat tällä hetkellä pinnalla tutkimuksessa.

Hortus novus onnistuu tavoitteessaan, ajankohtaisen tutkimuksen esittelyssä myös kan-

sainväliselle yleisölle, mainiosti. Englanninkielisiä artikkeleja on miellyttävä lukea ja ne tarjoavat paljon uusia näkökulmia. Hortus novus onkin hyvä perusteos kaikille, jotka ovat kiinnostuneet siitä, mitä suomalaisessa keskiajan arkeologiassa parhaillaan tapahtuu. Toivottavasti teos ei jää ainoaksi laatuun, vaan nuorten tutkijoiden töihin päästään tulevaisuudessakin tutustumaan yhtä kiinnostavassa yhteydessä.♦

Tuuli Heinonen

tuuli.t.heinonen@helsinki.fi

Kulttuurien tutkimuksen laitos

Arkeologia

PL 59

00014 Helsingin Yliopisto

Kuka tarvitsi kylää?

Georg Haggrén

Katalin Schmidt Sabo: Den medeltida byns sociala dimensioner. Riksantikvarieämbetet arkeologiska undersökningar, skrifter 67. Lund Studies in Historical Archaeology 1. Riksantikvarieämbetet. Almqvist & Wiksell International. Stockholm 2005. 229 s.

Katalin Schmidt Sabo: Vem behöver en by? Kyrkheddinge, struktur och strategi under tusen år. Riksantikvarieämbetet arkeologiska undersökningar, skrifter 67. Riksantikvarieämbetet. Stockholm 2001. 183 s.

Katalin Schmidt Sabo on maaseudun arkeologiaan perehtynyt lundilainen tutkija, jonka kaksiosaisessa väitöskirjassa yhdistyvät pitkä kenttätökokemus ja vahva teoreettinen tutkimusote. Hänen tutkimuskysymyksensä kietoutuvat keskiaikaisen kylän sosiaalisten ulottuvuuksien ympärille. Itse väitöskirja on julkaistu kahdessa osassa, minkä vuoksi aluksi on syytä tarttua Schmidt Sabon vuonna 2001 julkaisemaan teokseen *Vem behöver en by?* Siinä esitellään lyhyesti skånelaisessa Kyrkheddingen kylässä vuonna 1995 tehtyjen kaivausten tulokset ja analysoidaan case studyn avulla kylän syntyä ja rakennetta. Teoksessa on myös muutama muiden tutkijoiden kirjoittama erikoisartikkeli. Väitöskirjan toisen osan muodostaa vuoden 2006 kynnyksellä ilmestynyt *Den medeltida byns sociala dimensioner*, joka koostuu kahdesta laajasta artikkelista ja koko väitöskirjan yhteen nivovasta synteesistä.

Kyrkheddinge on suuri skånelainen kirkonkylä, jossa on yhtenäinen kylätontti ja siinä enimmillään noin 15 taloa. Kaivaukset painottuivat yhden talon tontille, jossa pystyttiin erottamaan seitsemän rakennusvaihetta tai faasia, joista vanhin ajoittuu 900- ja 1000-lukujen taitteen molemmin puolin ja nuorin kattaa 1600-1700-luvut. Tutkitun talon kuokistusaikaa oli faasi 5, joka ajoittuu vuosiin 1250 – 1475.

Tapaus Kyrkheddingen avulla Schmidt Sabo analysoi Skånen maaseudun asutuksen sosiaalisia rakennemuutoksia. Miten kylän muodostuminen voidaan liittää Tanskan valtakunnan syntyyn? Miten poliittinen kehitys vaikutti kylän sosiaaliseen organisoitumiseen? Miten muutokset heijastuivat materiaalisessa kulttuurissa? Erityisen huomion saa osakseen kylän varhaisin historia, siirtyminen viikinkiajasta keskiaikaan. Schmidt Sabon hypoteesi on se, että asuntojen ja muun materiaalsen kulttuurin muutokset heijastavat kylän sosiaalisen organisaation muutoksia.

Kylän synty sijoittuu samaan aikakauteen kuin alueen kristillistyminen, varhainen urbanisoituminen ja Tanskan poliittinen organisoituminen yhtenäiseksi valtakunnaksi sekä asutuksen uudelleen sijoittuminen, maaomaisuuden yksityistyminen, omistus- ja perimysääntöjen määrittäminen. Kyse on siis muuttaman sukupolven aikana tapahtuneista suurista muutoksista.

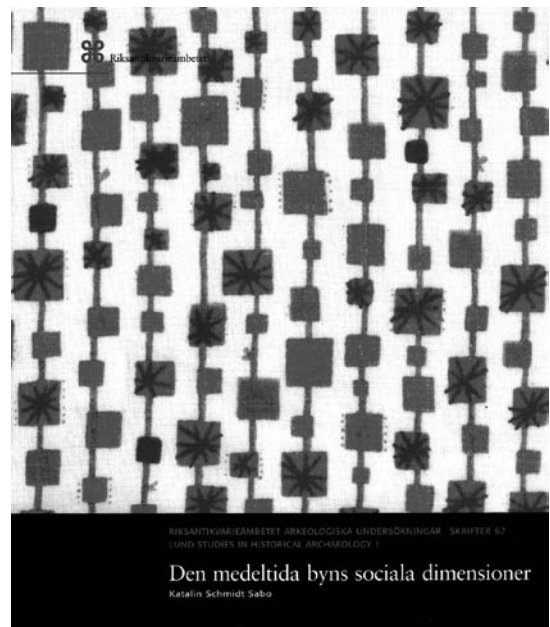
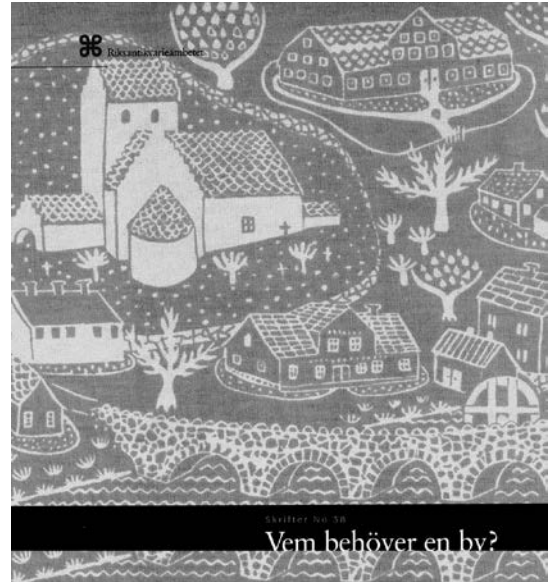
Viikinkiajan ja keskiajan taitteessa Kyrkheddingen ja parin muun skånelaisen esimerkki-

kylän rakennukset sijaitsivat varsin hajallaan tulevan kylätontin alueella. Selvä muutos tapahtuu siirryttäessä 1200-luvulle, jolloin talojen rakennukset muodostavat säännöllisen pihapiirin samalla, kun talojen rakennustekniikka on muuttunut. Rautakautistyyppisistä hallitaloista on siirrytty rakennuksiin, joissa on kantavat seinät. Yhteenvetona Schmidt Sabo toteaa, että varhaiskeskiajan muutokset tapahtuivat monella tasolla: samalla, kun asutuksen koko sijoittuminen maisemassa muuttui, muuttui myös asutuksen tai kylän rakenne sekä yksittäisten tilojen rakennuskanta. Tätä muutoksen selittäjän selvittämiseksi Schmidt Sabo analysoi vallan käytön ilmenemistä maisemassa. Kenellä oli valta järjestää maisema ja asutus uudelleen?

Karttoja ja asiakirjoja analysoimalla on voitu todeta, että skänelaisessa kirkonkylässä oli keskiajalla yleensä yksi kartanomainen suurtila ja joukko pienempiä taloja. Näin myös Kyrkheddingessä. Kylästä voidaan hahmottaa joukko talonpoikaistaloja ja varhainen suurtila, joka jaettiin jo 1100-luvulla pienempiin lampuotien viljelemiin yksiköihin.

Kylä on varhaiskeskiajalla syntynyt asumismuoto. Kylä on itsenäinen nimeltä tunnettu yhteisö, jonka maa-alueella on vahvistetut rajat ja jolla on omat pellot, niityt, laidunmaat, metsät, kalavedet ja muut nautinnat. Kylässä – tai kyläyhteisössä – on vähintään kaksi taloa, vaikka kameraalisesti eli verotuksellisesti myös yksinäistalo luettiin kyläksi. Kylä on sosiaalinen kokonaisuus, jossa eri talojen välillä on paljon yhteistyötä.

Schmidt Sabo analysoi suurmaanomistajan, kirkon, kruunun ja yksittäisen talonpojan intressejä kylässä. Hän selvittää sitä, kuka tarvitsi kylää – Vem behöver en by? Lopputuloksena Schmidt Sabo toteaa, että kaikki tarvitsivat sitä. Maakunnan eliittiin kuulunut

suurmaanomistaja pyrki tehostamaan maatalouden tuotantoa. Tämä tarve ajankohtaisui, kun alueelle alkoi syntyä kaupunkeja ja niiden myötä maataloustuotteiden kysyntää. Kruunu kaipasi kylän tuottamia verotuloja. Ympäristön kylillä ja niiden tarjoamilla elin-

tarvikkeilla oli suuri merkitys kaupungeille. Kirkolle kylästä oli etua levitettäessä uskoa maaseudun väestön keskuuteen. Talonpojille kylä tarjosi rationaalisia tuotantomahdollisuuksia ja samalla yhteisön, johon samaistua.

Tapaus Kyrkheddingestä Schmidt Sabo jatkaa teoksensa toisessa osassa skånelaisten kylien eri struktuurien analyysiin. Aineistona hänellä on joukko uuden ratahankkeen vuoksi tutkittuja kyliä. Hän erottaa viisi analysoitavaa struktuurityyppiä, jotka ovat jatkuvassa muutoksessa ja samalla vuorovaikutuksessa ihmisen kanssa. Ensimmäisenä on tarkastelun kohteena *toft struktur*. Toft koostuu talon tontista ja siihen liittyvästä pienestä yksityisestä peltokappaleesta. Vastaava toft-rakenne tunnetaan mm. Englannista, mutta ei Keski-Ruotsista tai Suomesta, missä kylien peltoala on kaalimaita lukuun ottamatta ollut kollektiivisessa viljelyssä. Skånessa toft-alueita on monesti pidetty kylän ytimenä, josta sen maankäyttö on laajentunut ympäristöön. Tofit vaikuttivat oleellisesti kylätontin rakentamiseen ja muihin kylään liittyviin struktuureihin.

Toisena analysoitavana rakenteena on *bygata* eli kylän yhteinen keskusalue tai -aukio. Tofit olivat yksityistä aluetta, bygata oli niiden vastakohtana kylän yhteistä tilaa. Tätä kuvausten bygatan alueelta valittiin usein kirkon ja kirkkomaan paikka.

Kolmantena Schmidt Sabo analysoi yksittäisten talonpoikaistalojen struktuuria. Jo rautakaudella voidaan talojen välillä erottaa rakenteellisia eroja, jotka heijastuvat erityisesti talojen koossa. On luultavaa, että keskiajan alussa tutkimusalueen lähes jokaisessa kylässä on ollut yksi suurtila, jossa asui paikallisen eliitin jäsen tai hänen edustajansa. Osa kylän taloista saattoi olla koko ajan vapaita talonpoikia, osa puolestaan lampuoteja

eliitin omistamilla tiloilla. Vähitellen monet suurtiloista katosivat: ne jaettiin pienemmiksi lampuotitiloiksi. Toisaalta myös muista taloista pienimpiä yhdistettiin, jolloin syntyi entistä elinvoimaisempia tiloja. Yksittäisten talojen asutuskehityksen seurauksena talojen ja niiden tonttien koko muuttui keskiajan kuluessa. Autio talo otettiin monesti naapurien käyttöön.

Tuotantorakenteet ovat neljäs analysoitava ilmiö. Kyläyhteisöt olivat tuotantoyhteisöjä, vaikka kukin talo vastasikin omasta maanviljelyksestään ja karjanhoidostaan. Tuotanto jakautui talojen yksityiseen tuotantoon ja kylien kollektiiviseen tuotantoon. Kylät olivat sarkajaossa ja pellot yhteisissä aitauksissa, mutta käytännössä kollektiivisuuden aste vaihteli kylien välillä.

Viimeisenä analyysin kohteena on itse kylärakenne. Kylän talot olivat riippuvaisia toisistaan, mutta toisaalta yhteistyön avulla päästiin tehokkaampaan kokonaistuotantoon. Suurmaanomistajille kylä oli väline, jonka avulla yksittäisten talojen tuotanto organisoitiin suuremmaksi kokonaisuudeksi, jonka avulla lampuodit saatiin aiempaa tehokkaamman eksploitaation kohteiksi. Kylä oli väline, jonka avulla työvoima voitiin kanavoida suuriksi työryhmiksi, joita kaivattiin mm. heinä- ja peltotöissä tai rakentamisessa. Kylästruktuuri oli tiiviissä vuorovaikutuksessa edellä mainittujen kylän sisäisten struktuurien kanssa – ja toisaalta myös ympäröivän yhteiskunnan kanssa. Mitä vahvempi kylärakenne oli, sitä enemmän se vaikutti yksittäisten talonpoikien ja talojen elämään.

Schmidt Sabon väitöskirjan viimeinen osio käsittelee sukupuolten välisiä suhteita ja rooleja Englannin ja Etelä-Skandinavian keskiaikaisissa kylissä. Kirjoittaja haluaa selvittää elämää keskiajan maaseudulla ja tuoda

gender-näkökulman keskiaikaisia kyliä käsittelevään keskusteluun. Tarkastelun kohteena ovat sukupuolisidonnaiset kulttuuriset symbolit ja normit sekä luonnollisesti miesten ja naisen välinen työnjako. Schmidt Sabo korostaa, että gender-näkökulma ei tarkoita mustavalkoista mies-nais-vastakkainasettelua vaan siihen liittyvät myös iän, siviilisäädyn, sukulaisuuden ja sosiaalisen aseman huomioiminen.

Skandinavian niukan lähdeaineiston vuoksi Schmidt Sabo etsii selittävää vertailuaineistoa Englannista, jossa on säilynyt huomattavasti enemmän keskiaikaisia kirjallisia lähteitä (mm. tuomiokirjoja). Keskiaikaisten talonpoikien elämää koskeva lähdeaineisto on Englannissa laajempi kuin luultavasti missään muualla Euroopassa. Schmidt Sabo analysoi mm. avioitumismalleja, kotitalous- ja perherakenteita ja työnjakoa. Taustalla ovat koko ajan kylän luomat puitteet ja kylän merkitys sukupuolten välisten erojen ja suhteiden ilmenemisessä. Merkittäviä muutujia ovat avioitumisikä, avioitumismallit, aviopuolisoiden ikäero, sosiaalinen kontrolli, perimysjärjestys, kotitalouden koko, työn-

jako, tuotantosuunnat, kyläyhteisön tiiviys, maanomistusolot ym.

Schmidt Sabon laaja väitöskirja on tärkeä lisä skandinaaviseen keskiajan arkeologiseen tutkimukseen. Lundilaisen keskiajan arkeologisen koulukunnan perinteiden mukaisesti kirjoittaja liittää arkeologisen tutkimuksen laajaan historialliseen kehitykseen ja yhteiskunnalliseen taustaan. Hän analysoi keskiaikaisen eteläskandinaavisen maaseudun kehitystä laajaa länsieurooppalaista kehitystä vasten. Erityinen ansio teoksessa on kylä-ilmion analysoiminen ja kylien synnyn selvittäminen Skånessa. Tältä pohjalta kylien synnyn ja kehityksen tarkastelua on hyvä jatkaa muulla. Aihepiiri on ajankohtainen myös Suomessa. ♦

Georg Haggrén
georg.haggren@helsinki.fi

Kulttuurien tutkimuksen laitos
Arkeologia
PL 59
00014 Helsingin Yliopisto

KEVÄTKOKOUS

SKAS:in kevätkokous pidetään 10.4 klo 17.00
Tieteiden talolla, sali 404.
Kirkkokatu 6, Helsinki,

Kevätkokoussesitelmän pitää FT Erki Russow aiheesta
”Current situation and further directions in Estonian medieval and
post-medieval pottery studies”

Västergötland muotoutuu osaksi Ruotsin valtakuntaa

Georg Haggrén

Kristina Carlsson: Var går gränsen? Arkeologiska uttryck för religiösa och politiska aktörer i nuvarande Västsverige under perioden 1000–1300. Lund Studies in Historical Archaeology 6. Bohusläns museums förlag. 2007. 251 p.

Kristina Carlsson on pitkän linjan arkeologi, joka on 1970-luvulta alkaen työskennellyt keskiaikaisten länsiruotsalaisten kohteiden parissa. Hän on omin silmin saanut nähdä kuinka alueen kaupunkien historia on alkanut hahmottua arkeologisten kaivausten välityksellä. Väitöskirjassaan Carlsson analysoi nykyistä Västergötlandia eli Länsigötanmaata vastaavan alueen arkeologisia tuloksia ja pyrkii luomaan synteesin maakunnan kehityksestä varhaiskeskiajalla. Carlssonin keskeinen teesi on, että keskiajan Västergötland ei maakuntana ollut itsestäänselvyys vaan vasta viikinkiajan lopulta alkaneen kehityksen tulos. Tämän vuoksi käsittely ulottuu myös jatkossa Norjaan kuuluneen Bohuslänin eteläosiin, Tanskaan liittyneen Hallandin pohjoisosiin sekä Östergötlandin länsiosiin.

Kristina Carlssonin mukaan Västergötlandia on anakronistisesti tarkasteltu yhtenäisenä kokonaisuutena, jonka kahdesta kaupungista Skara oli kirkollinen ja Lödöse kaupallinen keskus. Lödösestä vain noin 20 km päässä sijaitsevaa Kungahällaa käsitelty lähinnä osana norjalaista Bohuslänia. Kirjoittaja osoittaa, että tulevan Västergötlandin alue oli yllättävän hajanainen kokonaisuus eikä sitä ole tutkimuksessa aiemmin riittävästi analysoitu. Keskiaikaisen ruotsalaismaakunnan

itäosa, jossa Skara sijaitsi, oli rautakautista keskusaluetta, lännessä oli vielä vuoden 1000 tienoilla harvaan asuttu alue, jossa kolmen muotoutumassa olevan valtakunnan intressit kohtasivat. Viikinkiajan tai edes rautakauden ja keskiajan taitteen arkeologisessa aineistossa myöhemmät valtakuntien rajat eivät vielä erotu.

Västergötlandin viljavaan itäosaan oli rautakaudella muodostunut selkeä eliitti, jolle oli kertynyt huomattavaa vaurautta. Skandinaviaan levittäytyvä kristillinen kirkko vakiinnutti Ruotsissa pysyvän jalansijan juuri tämän eliitin keskuudessa. Alueella oli tärkeä merkitys koko Ruotsin valtakunnan synnys-sä. Sen sijaan vielä 1000-luvulla maakunnan länsiosan kirkollinen ja taloudellinen kehitys olivat vaatimattomia verrattuna itäosiin.

Götajokea ja Lödöseä on pidetty Västergötlandin ja koko keskiaikaisen Ruotsin porttina länteen. Tämä pitää hyvin paikkansa sydän- ja myöhäiskeskiajan suhteen, mutta Kristina Carlsson pystyy osoittamaan, että näin ei ollut vielä varhaiskeskiajalla. Tuolloin tulevan Västergötlandin itäosan yhteydet länteen ja edelleen merelle kulkivat Lödösen alueen ja Götajoen sijaan etelämpää ja pienempiä jokia seuraten tanskalaisen Hallandin maakunnan läpi. Yhteydet tulevan Västergötlandin itä- ja länsiosien välillä näyttävät sen sijaan olleen vähäisempiä.

Carlssonin tarkastelussa keskeisiä ovat alueen kolme kaupunkia eli Skara, Lödöse ja Bohuslänin puolella sijaitseva Kungahälla. Skaras-

sa vanhimmat arkeologiset löydöt ajoittuvat 1000-luvun puoliväliin eli samoihin aikoihin, kun paikasta muodostuu hiippakunnan keskus. Arkeologisten löytöjen määrä ja asutuksen intensiteetti kasvaa 1100-luvulla ja saavuttaa huippunsa 1200-luvulla, jonka jälkeen kaupunki alkaa hiljaa taantua.

Sekä Kungahällassa että Lödösessä kaupunki-alueen varhaisimmat jäännökset on yhdistetty kuninkaankartanomaiseen kompleksiin. Lödösessä ruotsalainen kuningas manifestoi valtaansa myös aloittamalla rahanlyönnin 1100-luvulla. Lödösen ja Kungahällan löytöaineistossa erottuvat vilkastuvat kauppayhteydet länteen. Ne saavuttivat huippunsa 1200-luvun lopulla ja 1300-luvun alkupuolella. Kaupungit edustivat aluksi poliittisen vallan keskuksia, mutta tutkimusajanjakson lopulla kruunun vaikutusvallan keskuksiksi tulivat kaupunkien ulkopuolella sijaitsevat linnat kuten Skaran läheisyydessä sijainnut Axvall ja Kungshällan varjoonsa jättänyt Bohus.

Ruotsin ensimmäinen kristitty kuningas, Olof Skötkonung kastettiin perimätiedon mukaan Skarasta pohjoiseen sijaitsevan Husabyn kirkon vieressä 900-luvun lopulla. Hänen toi-

mestaan perustettiin pian tämän jälkeen Ruotsin ensimmäinen piispanistuin. Hiippakunnan keskus oli aluksi ilmeisesti Husabyssä, mutta siirtyi sieltä nopeasti Skaraan, josta tuli alueen kirkollinen keskus ja joka kasvoi kaupungiksi. Ruotsalaisittain hyvin varhainen kristilistyminen näkyy Västergötlandin kirkkoissa. Maakunnan noin 500 keskiaikaisesta kirkosta ja kirkonpaikasta ainakin 192 voidaan ajoittaa 1100-lukua vanhemmiksi. Nämä vanhimmat kirkot painottuvat selvästi maakunnan itäosaan. Lännessä Lödösen ja Kungahällan läheisyydessä niitä ei ole kuin yksi.

Käsittelyltään kirja jakautuu selkeästi kahteen osaan: hyvin empiirisessä alkupuoliskossa esitellään tutkimusalue ja aineisto, teoreettis-painotteisessa jälkipuoliskossa analysoidaan havainnot ja sijoitetaan ne laajempaan Ruotsin ja Pohjoismaiden historian muodostamaan taustaan. Kirjassa on kiitettävän runsas nelivärikuvitus. Työstettyjä kartoja on varsin paljon, mutta hyvä yleiskartta tutkimusalueesta puuttuu. Esimerkiksi varhaisimmaksi kirkolliseksi keskuksiksi esitettyä ja vajaa 20 km Skarasta pohjoiseen sijaitsevaa Husabya ei löydy tutkimusalueen esittelevästä yleiskartasta (s. 37) eikä muistakaan kartoista.

Kristina Carlssonin teos on mielenkiintoinen lisä ruotsalaiseen keskiajan tutkimukseen. Se ensimmäinen perusteellinen analyysi keskiaikaisen Västergötlandin maakunnan synnystä ja muotoutumisesta osaksi Ruotsin valtakuntaa. ♦

Georg Haggrén
georg.haggren@helsinki.fi

Kulttuurien tutkimuksen laitos
Arkeologia
PL 59, 00014
Helsingin Yliopisto

Landsbygd på medeltiden - Keskiajan Maaseutu

Seminaari 19–21.9.2008 Hanasaari, Espoo

Suomen keskiajan arkeologian seura SKAS järjestää yhteistyössä Espoon kaupunginmuseon ja Hanasaaren ruotsalais-suomalaisen kulttuurikeskuksen kanssa keskiaikaiseen maaseutututkimukseen keskittyvän seminaarin Espoossa 19.–21.9.2008

Maaseudun asutus on viime vuosina noussut keskeiseksi tutkimusteemaksi niin suomalaisen kuin ruotsalaisenkin keskiajan arkeologian piirissä. Seminaarin tavoitteena on tarjota keskustelufoorumi keskiajan maaseudun arkeologiseen tutkimukseen keskittyneille tutkijoille ja koota yhteen alan uusinta tutkimusta Suomesta ja Ruotsista.

Ohjelmaan kuuluu seminaariesitelmien lisäksi ilta Espoon kaupunginmuseon *Kylä - keskiaikaa Itämeren rannalla* -näyttelyssä ja retki Uudenmaan maaseutukohteille.

Seminaarin kielet ovat ruotsi ja englanti.

Lisätietoja ohjelmasta ja ilmoittautumisesta
SKAS:in internetsivuilta: <http://org.utu.fi/muut/skas/> sekä
Ulrika Rosendahl
ulrika.rosendahl@espoo.fi
puh 09-81657056

Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi in Finland ry.

Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry. on toiminut keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimuksen edistämiseksi vuodesta 1990 ja on Tieteellisten seuran valtuuskunnan jäsen.

Seuran tarkoituksena on edistää keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimusta ja korkeakouluopetusta. Seura järjestää seminaareja, vierailuluentoja, opintomatkoja ulkomaille ja kotimaahan, ottaa kantaa ajankohtaisiin arkeologisiin kysymyksiin ja harjoittaa julkaisutoimintaa.

Seuran jäseneksi otetaan keskiajan ja uuden ajan arkeologiasta kiinnostuneita henkilöitä. Jäseneksi voi ilmoittautua kirjallisesti seuran osoitteeseen (SKAS, c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2, 20014 Turun yliopisto.) tai sähköpostilla seuran puheenjohtajalle (yhteystiedot alla).

Jäsenmaksu on 18 € vuodessa, opiskelijoilta 12 €. Erikseen tilattuna lehden vuosikerta on 20 €. Irtonumeron hinta on 5 €.

Osoitteenmuutoksista pyydetään ilmoittamaan seuran sihteerille (yhteystiedot alla).

Seuran kotisivut ovat osoitteessa <http://org.utu.fi/muut/skas>.

Puheenjohtaja:

Vt. Prof. Markus Hiekkänen
markus.hiekkanen@helsinki.fi
markus.hiekkanen@pp.inet.fi

Varapuheenjohtaja:

Anna-Maria Vilkuna
anna-maria.vilkuna@netsonic.fi

Sihteeri:

Mia Lempiäinen
Puh. 0400-539 279
mialem@utu.fi

Rahastonhoitaja:

Hanna-Leena Salminen
Puh. 050-584 5222
hlsalminen@gmail.com

ISSN 1445-0334

DIGIPAINO
Uniprint 2008